

Dominika Mróz*

**KRYTYCZNIE WOBEC POSTULATU ZNIESIENIA
UBEZWŁASNOWOLNIENIA W KONTEKŚCIE HARMONIZACJI
POLSKIEGO PRAWA CYWILNEGO Z KONWENCJĄ ONZ
O PRAWACH OSÓB NIEPEŁNOSPRAWNYCH**

Streszczenie

W artykule omówiono zagadnienie postulowanej zmiany podejścia do kwestii zdolności do czynności prawnych osoby fizycznej, polegającej na zniesieniu wszelkich przejawów jej ograniczeń, będącym wymogiem, jaki nakłada na Polskę Konwencja Organizacji Narodów Zjednoczonych o prawach osób niepełnosprawnych. W ocenie przeciwników ubezwłasnowolnienia cel ten można osiągnąć wyłącznie w wyniku likwidacji tej instytucji. Autorka prezentuje poglądy przeciwników instytucji ubezwłasnowolnienia, podejmując z nimi dyskusję i wskazując, jakie szanse i jakie zagrożenia może nieść ze sobą zmiana rzeczywistości normatywnej. Zerwanie z dotychczasowymi regulacjami może bowiem prowadzić do ewentualnych negatywnych konsekwencji w postaci pozbawienia osób spełniających przesłanki ubezwłasnowolnienia oraz ich rodzin dotychczasowej ochrony, jak również godzić w pewność obrotu gospodarczego.

Słowa kluczowe: prawo cywilne, ubezwłasnowolnienie, zdolność do czynności prawnych, opieka, konwencja o prawach osób niepełnosprawnych

* mgr Dominika Mróz, Instytut Nauk Prawnych Polskiej Akademii Nauk, adres e-mail: mroz_dominika@wp.pl

Wprowadzenie

Początek XXI wieku przyniósł zmianę postrzegania osoby niepełnosprawnej i ewolucję podejścia do niej – od traktowania jej jako przedmiotu ochrony państwa, do uczynienia podmiotem, mogącym swobodnie korzystać z wszelkich praw i wolności. Wskazuje się, że: „dojrzewanie do przemian miało dwa główne motory: pierwszym z nich było zdobywanie przez osoby niepełnosprawne coraz większych obszarów życia, wychodzenia z izolacji medyczno-opiekuńczego marginesu ku pełniejszemu uczestnictwu w życiu społecznym, realizacji nowych aspiracji. Drugim stało się umacnianie wartości demokratycznych, w tym praw człowieka jako fundamentów organizacji życia społecznego”¹. Największą zmianę w tym zakresie przyniosła Konwencja o prawach osób niepełnosprawnych, uchwalona przez Zgromadzenie Ogólne Organizacji Narodów Zjednoczonych 13 grudnia 2006 roku². Nie bez powodu ówczesny Sekretarz Generalny ONZ, w przemówieniu przygotowanym na tę okazję, powiedział: „Dla 650 milionów ludzi niepełnosprawnych na całym świecie dzisiejszy dzień przynosi obietnicę początku nowej ery”³. Polska, będąc stroną Konwencji, zobowiązana jest do dostosowania prawa krajowego do ustalonych standardów postępowania. Standardy te obejmują m.in. zniesienie wszelkich ograniczeń w realizowaniu praw osób niepełnosprawnych, przy czym na gruncie polskiego prawa zasadniczym ograniczeniem pozostaje instytucja ubezwłasnowolnienia. Potrzeba jej zniesienia, wynikająca z mocy wiążącej Konwencji o prawach osób niepełnosprawnych, wywołuje liczne kontrowersje, a doktryna wydaje się w tym względzie podzielona na zwolenników i przeciwników zniesienia ubezwłasnowolnienia.

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie poglądów i argumentów formułowanych przez przedstawicieli doktryny aprobujących zniesienie instytucji ubezwłasnowolnienia⁴, jak również identyfikacja ewentualnych negatyw-

¹ K. Mrugańska, w: *Polska droga do Konwencji o prawach osób niepełnosprawnych ONZ*, red. A. Waszkiewicz, Kraków 2008, s. 6.

² Konwencja o prawach osób niepełnosprawnych, sporządzona w Nowym Jorku dnia 13 grudnia 2006 r. (Dz.U. z 2012 r., poz. 1169).

³ A. Błaszczak, *Zastrzeżenia i oświadczenie interpretacyjne Polski do Konwencji o prawach osób z niepełnosprawnościami*, w: *Prawa osób z niepełnosprawnością intelektualną lub psychiczną w świetle międzynarodowych instrumentów ochrony praw człowieka*, red. D. Pudziańska, Warszawa 2014, s. 25–42.

⁴ Zwolennikami likwidacji instytucji ubezwłasnowolnienia są m.in.: M. Szeroczyńska (której poglądy przedstawione zostały w opracowaniach: M. Szeroczyńska, *Ubezwłasnowolnienie i alternatywne formy pomocy w realizowaniu zdolności do czynności prawnych osób z niepełno-*

nych konsekwencji takiej decyzji. Intencje osób zaangażowanych w działania na rzecz ochrony praw człowieka *prima facie* wydają się zrozumiałe, jednakże mogą nie uwzględniać ujemnych skutków realizacji zamierzenia. Mając na uwadze, że planowane zmiany polskiego prawa stosownie do wymogów Konwencji o prawach osób niepełnosprawnych były dotychczas przedmiotem ograniczonych rozważań, warto poddać krytycznej analizie wypowiedzi przedstawicieli doktryny, rozważając, jakie szanse i zagrożenia mogą wiązać się z modyfikacją rzeczywistości normatywnej w tym względzie.

Bezspornie przy rozważaniu problemu zniesienia instytucji ubezwłasnowolnienia należy kierować się chęcią wyważenia spornych interesów uczestników obrotu prawnego. Z jednej bowiem strony należy dostrzegać interes ogółu obywateli, kontrahentów w transakcjach gospodarczych, stron czynności prawnych czy rodzin osób spełniających przesłanki ubezwłasnowolnienia, z drugiej interes jednostki, która z racji urodzenia posiada godność oraz chęć korzystania z pełni praw i wolności, gwarantowanych konstytucyjnie oraz na gruncie prawa międzynarodowego. Przeciwnicy ubezwłasnowolnienia podkreślają, że interes ogółu czy pewność obrotu gospodarczego są kwestiami pobocznymi, a znaczenie ma wyłącznie interes jednostki. Stanowisko to nie jest pozbawione podstaw z racji tego, że instytucja ubezwłasnowolnienia ma na celu przede wszystkim ochronę interesów ubezwłasnowolnionego. Należy jednak rozważyć, czy likwidacja instytucji ubezwłasnowolnienia nie spowoduje jednocześnie szkody dla tego interesu. Celem niniejszego artykułu jest ustalenie, czy większym zagrożeniem będzie przyznanie jednostce cierpiącej na różnego rodzaju zaburzenia psychiczne zbyt szerokiego zakresu autonomii

sprawnością intelektualną w regulacjach międzynarodowych oraz w prawie obcym, na przykładzie Estonii, Niemiec, Szwecji, Wielkiej Brytanii i Kanady (stanu Manitoba), w: Jeśli nie ubezwłasnowolnienie, to co? Prawne formy wsparcia osób z niepełnosprawnością intelektualną, red. K. Kędzióra, Warszawa 2012, s. 15–61; Asystent osoby z niepełnosprawnością, Studium prawnoporównawcze, red. M. Szeroczyńska, Warszawa 2007); M. Zima-Parjaszewska (której poglądy przedstawione zostały w opracowaniach: M. Zima-Parjaszewska, Artykuł 12 Konwencji ONZ o prawach osób z niepełnosprawnościami a ubezwłasnowolnienie w Polsce, w: Prawa osób z niepełnosprawnością intelektualną lub psychiczną w świetle międzynarodowych instrumentów ochrony praw człowieka, red. D. Pudzianowska, Warszawa 2014, s. 127–163; M. Zima-Parjaszewska, Ubezwłasnowolnienie w świetle Konstytucji RP oraz Konwencji o Prawach Osób z Niepełnosprawnościami, Biuletyn Polskiego Towarzystwa Prawa Antydyskryminacyjnego, Poznań 2012), L. Kociucki (którego poglądy przedstawione zostały w opracowaniach: L. Kociucki, Niektóre problemy nowelizacji polskiego prawa o ubezwłasnowolnieniu, „Studia Prawnicze” 2013, nr 2, s. 77–95; L. Kociucki, Zdolność do czynności prawnych osób dorosłych i jej ograniczenia, Warszawa 2011; L. Kociucki, Komentarz 1, w: Jeśli nie ubezwłasnowolnienie, to co?...; L. Kociucki, Przepisy kodeksu rodzinnego i opiekuńczego, dotyczące opieki i kurateli po ostatnich nowelizacjach, „Acta Iuris Stettinensis” 2011 nr 2, s. 49–70).

w sferze cywilnej, czy też ograniczenie przyrodzonej wolności tej jednostki przez wspomniane działania normatywne.

Znaczenie pojęcia niepełnosprawności na gruncie Konwencji o prawach osób niepełnosprawnych

Beneficjentami Konwencji o prawach osób niepełnosprawnych, jak wynika z samej nazwy, są osoby niepełnosprawne. W dotychczasowych rozważaniach naukowych wykształciły się dwa modele znaczeniowe pojęcia niepełnosprawności: model medyczny, który kładzie nacisk na fizyczne i psychiczne ułomności w funkcjonowaniu osoby z niepełnosprawnościami, oraz model społeczny, akcentujący społeczne bariery utrudniające funkcjonowanie tej osoby. W 1980 roku Światowa Organizacja Zdrowia (WHO) określiła osobę niepełnosprawną jako osobę, która nie może samodzielnie – czy to częściowo, czy całkowicie – zapewnić sobie możliwości normalnego życia osobistego i społecznego na skutek wrodzonego lub nabytego upośledzenia sprawności fizycznej lub psychicznej. Z kolei Europejskie Forum Niepełnosprawności Parlamentu Europejskiego w 1994 roku zidentyfikowało osobę niepełnosprawną jako jednostkę znajdującą się w sytuacji upośledzającej pokonywanie przez nią barier środowiskowych, ekonomicznych i społecznych, w taki sposób, jak czynią to inni ludzie. Uwypuklono zatem znaczenie elementów o charakterze społecznym. W 2001 roku Światowa Organizacja Zdrowia ogłosiła Międzynarodową Klasyfikację Niepełnosprawności (ICF), zawierającą bardziej szerokie czy wszechstronne ujęcie pojęcia niepełnosprawności, które łączyło elementy modelu medycznego i społecznego. Obejmuje ono z jednej strony uszkodzenia oraz inne ograniczenia aktywności osoby niepełnosprawnej, a z drugiej bariery utrudniające lub ograniczające jej uczestnictwo w życiu społecznym. Cecha niepełnosprawności uwarunkowana została zatem zarówno czynnikami osobniczymi, jak i środowiskowymi⁵.

W polskim ustawodawstwie próbę wyjaśnienia pojęcia niepełnosprawności podjęto w ustawie z dnia 27 sierpnia 1997 roku o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych, tłumacząc niepełnosprawność jako trwałą lub okresową niezdolność do wypełniania ról społecznych z powodu stałego lub długotrwałego naruszenia sprawności

⁵ Hasło: *Niepełnosprawność*, Encyklopedia PWN, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/niepełnosprawnos;3947453.html> (dostęp 12.04.2018).

organizmu, powodującą w szczególności niezdolność do pracy⁶. Wskazana ustawa rozróżnia niepełnosprawność prawną, a zatem potwierdzoną stosownym orzeczeniem, od niepełnosprawności biologicznej, sprowadzającej się do subiektywnego odczuwania przez konkretną osobę ograniczenia wykonywania podstawowych dla danego wieku czynności, przy braku takiego orzeczenia.

W dniu 1 sierpnia 1997 roku Sejm Rzeczypospolitej Polskiej przyjął Kartę Praw Osób Niepełnosprawnych, określającą osoby, których sprawność fizyczna, psychiczna lub umysłowa trwale lub okresowo utrudnia, ogranicza lub uniemożliwia życie codzienne, naukę, pracę oraz pełnienie ról społecznych, jako niepełnosprawne⁷. Pierwszym polskim aktem prawnym, w którym doszło do porzucenia medycznego rozumienia pojęcia niepełnosprawności na rzecz ujęcia holistycznego, była dopiero Konwencja o prawach osób niepełnosprawnych, ratyfikowana w 6 września 2012 roku⁸. W art. 1, obejmującym cele Konwencji, sprecyzowano, że osoba niepełnosprawna posiada długotrwale naruszoną sprawność fizyczną, umysłową, intelektualną lub w zakresie zmysłów, co może, w połączeniu z różnymi barierami, utrudniać jej pełny i skuteczny udział w życiu społecznym na równi z innymi osobami. Nadto w preambule Konwencji uznano „różnorodność osób niepełnosprawnych” oraz wskazano, że: „niepełnosprawność jest pojęciem ewoluującym”. Wynika z tego, że w Konwencji pojęcie niepełnosprawności ujęte zostało w sposób bardzo szeroki, dając jednocześnie wyraz temu, że nie jest możliwe enumeratywne wyliczenie wszystkich rodzajów niepełnosprawności. Katalog osób niepełnosprawnych pozostaje zatem otwarty. Obejmuje on nie tylko osoby niepełnosprawne fizycznie czy umysłowo, jak przyjmuje się potocznie, ale również osoby chore psychiczne⁹. Artykuł ten dotyczy wyłącznie takich osób niepełnosprawnych, które ze względu na chorobę psychiczną bądź inne zaburzenia psychiczne nie są w stanie kierować swoim postępowaniem, spełniając w ten sposób przesłanki do orzeczenia wobec nich ubezwłasnowolnienia.

⁶ Art. 2 pkt. 10) ustawy z dnia 27 sierpnia 1997 r. o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych (Dz.U. z 2016 r., poz. 2046).

⁷ § 1 uchwały Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 1 sierpnia 1997 r. Karta Praw Osób Niepełnosprawnych (M.P. z 1997 r., nr 50, poz. 475).

⁸ Konwencja o prawach osób niepełnosprawnych...

⁹ A. Jastrzębska, *Wskazania, według których następuje kwalifikowanie do odpowiednich stopni niepełnosprawności*, 29 sierpnia 2003 r., www.niepelnosprawni.pl/ledge/x/4892 (dostęp 12.04.2018).

Znaczenie i główne założenia Konwencji ONZ o prawach osób niepełnosprawnych

Konwencja o prawach osób niepełnosprawnych została przyjęta 13 grudnia 2006 roku podczas 61. Sesji Zgromadzenia Ogólnego Organizacji Narodów Zjednoczonych i weszła w życie 3 maja 2008 roku¹⁰. Do połowy października 2018 roku jej tekst podpisały 162 państwa, natomiast formalnie jej stronami stało się 177 krajów. Dotychczas została podpisana i ratyfikowana przez wszystkie 28 państw członkowskich Unii Europejskiej oraz przez Unię Europejską jako pierwszą organizację międzynarodową¹¹.

Konwencja jest najważniejszym i najbardziej doniosłym prawnie aktem podejmującym problem praw osób niepełnosprawnych, w tym także osób upośledzonych umysłowo, chorych psychicznie czy cierpiących na inne zaburzenia psychiczne. Celem Konwencji jest ochrona osób niepełnosprawnych i zapewnienie im dostępu do praw i podstawowych wolności na równi z innymi osobami, a co za tym idzie – eliminacja jakichkolwiek przejawów ograniczeń w tej kwestii.

Państwa, będące stronami Konwencji, zobligowane są do zharmonizowania wewnętrznych systemów prawnych w taki sposób, by były one zgodne z jej postanowieniami (*vide* art. 4 Konwencji). Konwencja gwarantuje wszystkim osobom niepełnosprawnym równość wobec prawa, której potwierdzeniem jest przyznanie przez państwa-strony każdej osobie niepełnosprawnej podmiotowości prawnej (*vide* art. 12 Konwencji). Państwa-strony uznają ponadto, że osoby niepełnosprawne mają zdolność prawną na równi z innymi osobami we wszystkich aspektach życia. Obowiązkiem sygnatariuszy Konwencji jest podjęcie odpowiednich środków w celu zapewnienia osobom niepełnosprawnym dostępu do wsparcia, którego mogą potrzebować przy korzystaniu z tej zdolności, oraz zagwarantowanie im odpowiedniej i skutecznej ochrony w celu zapobiegania wszelkim nadużyciom. Zabezpieczenia te powinny zostać tak skonstruowane, aby respektowały prawa, wolę oraz preferencje osoby niepełnosprawnej, były wolne od konfliktu interesów i bezprawnych nacisków,

¹⁰ Konwencja ONZ o prawach osób niepełnosprawnych, www.rpo.gov.pl/pl/konwencja-o-prawach-osob-niepelnosprawnych (dostęp 30.04.2018).

¹¹ UE ratyfikuje Konwencję Narodów Zjednoczonych o prawach osób niepełnosprawnych, 5 stycznia 2011 r., http://europa.eu/rapid/press-release_IP-11-4_pl.htm (dostęp 30.04.2018). Dane zaktualizowane według stanu z dnia 23 października 2018 r., pobrane ze strony internetowej Zbioru Traktatów Organizacji Narodów Zjednoczonych – United Nations Treaty Collection, https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=IV-15&chapter=4&lang=zen (dostęp 23.10.2018).

proporcjonalne i dostosowane do sytuacji danej osoby. Jednocześnie mają być stosowane przez możliwie najkrótszy czas i podlegać stałemu przeglądowi przez właściwe, niezależne i bezstronne władze lub organ sądowy. Nadto mocą Konwencji państwa-strony mają zagwarantować osobom niepełnosprawnym równe prawo do posiadania własności, również w drodze dziedziczenia, oraz wprowadzić ustawowe gwarancje, ażeby nie były one pozbawiane tego prawa w sposób arbitralny. Osoby niepełnosprawne w myśl Konwencji powinny mieć także zapewnioną swobodę prowadzenia własnych spraw finansowych oraz równy z innymi osobami dostęp do pożyczek bankowych, kredytów hipotecznych i innych form finansowania¹².

Biorąc pod uwagę powyższe, można stwierdzić, że przewidziana w postanowieniach Konwencji zasada równości osób niepełnosprawnych wobec prawa przejawia się nie tylko postulatem zniesienia wszelkich ograniczeń zdolności prawnej, ale również zapewnienia tym osobom swobodnego dokonywania wszelkich czynności prawnych, począwszy od tych prostych i nieskomplikowanych po rozporządzanie prawem własności czy zawieranie umów kredytowych. Artykuł 12 Konwencji nie wprowadza przy tym żadnych ograniczeń w korzystaniu przez osoby niepełnosprawne z ich praw i nie uzależnia ich realizacji od poziomu rozwoju intelektualnego czy stanu świadomości.

Droga Polski do ratyfikacji Konwencji o prawach osób niepełnosprawnych

Polski rząd podpisał tekst Konwencji 20 marca 2007 roku, natomiast jej ratyfikacja nastąpiła dopiero 6 września 2012 roku. Pięcioletni okres, który upłynął pomiędzy podpisaniem konwencji a jej ratyfikacją, wynikał m.in. z prowadzenia przez Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej w latach 2008–2011 analiz zgodności polskiego prawa z tekstem Konwencji¹³. Przeszkodą w ratyfikacji pozostawała okoliczność, że polski system prawny wymagał podjęcia zdecydowanych działań w kierunku jego harmonizacji ze standardami Konwencji. Aby osiągnąć ten cel, przeprowadzono wiele nowelizacji, m.in. w ustawie Kodeks wyborczy wprowadzono przepisy ułatwiające osobom niepełnosprawnym branie udziału

¹² Konwencja o prawach osób niepełnosprawnych...

¹³ *Ratyfikacja Konwencji o prawach osób niepełnosprawnych przez Polskę*, www.mpips.gov.pl/spoleczne-prawa-czlowieka/organizacja-narodow-zjednoczonych/konwencja-o-prawach-osob-niepelnosprawnych/ratyfikacja-konwencji-o-prawach-osob-niepelnosprawnych-przez-polske (dostęp 30.04.2018).

w głosowaniu¹⁴, wprowadzono nową formułę edukacji uczniów ze specjalnymi potrzebami¹⁵, uchwalono ustawę o języku migowym¹⁶, zaczęto wspierać zatrudnianie osób z niepełnosprawnościami oraz określono status psa asystującego poprzez zmianę ustawy o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych¹⁷.

Pomimo ratyfikowania Konwencji dostrzega się jednak przypadki niezgodności polskiego prawa z jej wymogami, np. w odniesieniu do regulacji, do których złożono albo oświadczenia interpretacyjne, albo zastrzeżenia do Konwencji. Ich złożenie pozwala uniknąć przez państwo-stronę zarzutów naruszenia postanowień Konwencji do czasu przeprowadzenia odpowiednich zmian w prawie. Pierwszą ze wspomnianych regulacji jest wspomniany wyżej art. 12 Konwencji, zapewniający osobom niepełnosprawnym zdolność prawną na równi z innymi osobami, we wszystkich aspektach życia. Według oświadczenia interpretacyjnego Polski postanowienie to zezwala na stosowanie ubezwłasnowolnienia w okolicznościach i w sposób określony w prawie wewnętrznym.

Przeciwnicy instytucji ubezwłasnowolnienia podnoszą, że władze Polski wykorzystały niecisłość w tłumaczeniu angielskiego terminu *legal capacity*, użytego w art. 12 Konwencji, jako „zdolność prawną”. Mogłoby to sugerować, że chodzi o zdolność prawną na gruncie przepisów polskiego prawa cywilnego, a zatem zdolność prawną w rozumieniu art. 8 § 1 k.c. Gdyby więc dosłowne tłumaczenie tego pojęcia licowało z zamierzeniami autorów tekstu Konwencji, to przepisy prawa polskiego byłyby w pełni zgodne z jej postanowieniami, ponieważ zdolność prawną można utracić tylko w chwili śmierci, w chwili wskazanej przez

¹⁴ Ustawa z dnia 5 stycznia 2011 r. Kodeks wyborczy (Dz.U. z 2011 r., nr 21, poz. 112).

¹⁵ Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 17 listopada 2010 r. w sprawie zasad udzielania i organizacji pomocy psychologiczno-pedagogicznej w publicznych przedszkolach, szkołach i placówkach (Dz.U. z 2010 r., nr 228, poz. 1487); rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 17 listopada 2011 r. w sprawie warunków organizowania kształcenia, wychowania i opieki dla dzieci i młodzieży niepełnosprawnych oraz niedostosowanych społecznie w przedszkolach, szkołach i oddziałach ogólnodostępnych lub integracyjnych (Dz.U. z 2010 r., nr 228, poz. 1490); rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 17 listopada 2011 r. w sprawie warunków organizowania kształcenia, wychowania i opieki dla dzieci i młodzieży niepełnosprawnych oraz niedostosowanych społecznie w specjalnych przedszkolach, szkołach i oddziałach oraz w ośrodkach (Dz.U. z 2010 r., nr 228, poz. 1489).

¹⁶ Ustawa z dnia 19 sierpnia 2011 r. o języku migowym i innych środkach komunikowania się (Dz.U. z 2011 r., nr 209, poz. 1243).

¹⁷ Ustawa z dnia 21 listopada 2008 r. o zmianie ustawy o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych, ustawy o podatkach i opłatach lokalnych oraz ustawy o bezpieczeństwie żywności i żywienia (Dz.U. z 2008 r., nr 223, poz. 1463).

sąd w postanowieniu o uznaniu za zmarłego albo o stwierdzeniu zgonu. Tymczasem autorzy Konwencji przez sformułowanie *legal capacity* rozumieją zdolność, aby za pomocą czynności prawnych nabywać prawa lub zaciągać zobowiązania, co na gruncie prawa polskiego odpowiadałoby „zdolności do czynności prawnych”. Zgodnie z art. 11 i 12 k.c. pełną zdolność do czynności prawnych nabywa się z chwilą uzyskania pełnoletności, natomiast nie mają zdolności do czynności prawnych osoby, które nie ukończyły lat trzynastu, oraz osoby ubezwłasnowolnione całkowicie. Z tego względu w stosunku do ubezwłasnowolnienia Polska wniosła jedynie oświadczenie interpretacyjne, a nie zastrzeżenie. W ocenie przeciwników ubezwłasnowolnienia stanowiło to obejście Konwencji, gdyż zgodnie z art. 46 ust. 1 nie można w stosunku do jej postanowień czynić żadnych zastrzeżeń, które byłyby sprzeczne z jej celem¹⁸. Wykładnią art. 12 Konwencji zajął się również Sąd Najwyższy, wskazując, że uwzględnienie obcojęzycznych tekstów tego postanowienia, jak również jego oficjalnego komentarza i polskiego tłumaczenia, prowadzi do wniosku, że postanowienie to dotyczy zdolności prawnej i zdolności do czynności prawnych. Sąd Najwyższy podkreślił również, że z uwagi na zaprzestanie prac legislacyjnych nad likwidacją instytucji ubezwłasnowolnienia w polskim porządku prawnym ciężar adaptacji prawa do standardów Konwencji spoczął na sądach¹⁹.

Postanowieniem Konwencji, do którego Polska wniosła zastrzeżenie, jest art. 23 ust. 1 lit a. Zgodnie z nim państwa zagwarantują wszystkim osobom niepełnosprawnym, zdolnym do zawarcia związku małżeńskiego, prawo do wejścia w związek małżeński i założenia rodziny na zasadach całkowitej dobrowolności i zgody przyszłych małżonków. Co do tego postanowienia Polska złożyła zastrzeżenie, iż nie będzie stosowała tej regulacji do czasu zmiany przepisów prawa krajowego. Polska wniosła również zastrzeżenia do art. 23 ust. 1 lit. b i art. 25 lit. a,

¹⁸ M. Zima-Parjaszewska, wystąpienie na I Kongresie Praw Obywatelskich w Warszawie w dniu 8 grudnia 2017 r., podczas panelu: „Ubezwłasnowolnienie – reforma czy likwidacja? O potrzebie wprowadzenia wspieranego podejmowania decyzji”, informacje ze strony internetowej www.rpo.gov.pl/pl/content/kpo/panel/ubezwlasnowolnienie-reforma-czy-likwidacja (dostęp 10.05.2018).

¹⁹ Uchwała Sądu Najwyższego z dnia 21 grudnia 2017 r., sygn. akt: III CZP 66/17, LEX nr 2422464. W uzasadnieniu tego poglądu Sąd Najwyższy przytoczył przykłady z orzecznictwa: uchwały Sądu Najwyższego z dnia 26 lutego 2015 r., sygn. akt: III CZP 102/14, oraz uchwałę Sądu Najwyższego z dnia 28 września 2016 r., sygn. akt: III CZP 38/16. Zagadnienie prawne, które rozstrzygał Sąd Najwyższy na gruncie podjętej uchwały, dotyczyło prawa małżonka ubezwłasnowolnionego częściowo do wytoczenia powództwa o rozwód. Sąd uznał, iż wykładnia przepisów, dokonywana w zgodzie z Konwencją, zakazuje w tym przypadku automatycznego odrzucania pozwu o rozwód, bez wcześniejszego ustalenia przez sąd osoby kuratora, wezwania go do wstąpienia do procesu, ewentualnie zwrócenia się do sądu opiekuńczego o ustanowienie kuratora.

dotyczących opieki medycznej i programów zdrowotnych w obszarze zdrowia seksualnego i związanego z rozrodczością, wskazując, iż nie powinny być one interpretowane jako przyznające jednostce prawo do aborcji czy też jako nakaz dla stron zapewnienia dostępu do takiego prawa, za wyjątkiem sytuacji, kiedy jest to wyraźnie określone w prawie krajowym²⁰.

Zauważyć należy, że Polska nie jest stroną Protokołu fakultatywnego do Konwencji, na mocy którego ofiary naruszenia któregoś z praw, wymienionych w tym akcie, mogą składać doniesienia do Komitetu Praw Osób Niepełnosprawnych. Zgodnie z treścią Protokołu, w przypadku gdy Komitet otrzyma wiarygodne informacje, wskazujące na poważne bądź systematyczne łamanie przez państwo-stronę praw wymienionych w Konwencji, wówczas zwróci się on do tego państwa z prośbą o współpracę przy rozpatrywaniu tych informacji, jak również o przedstawienie uwag na ich temat. Komitet przekaze następnie wyniki dochodzenia państwu-stronie wraz z wszelkimi komentarzami i zaleceniami. W 2016 roku Rzecznik Praw Obywatelskich zwrócił się do Prezesa Rady Ministrów z apelem o ratyfikację Protokołu fakultatywnego do Konwencji. W jego ocenie bezpośrednie stosowanie przez sądy przepisów Konwencji napotyka na poważne utrudnienia. Zgodnie z treścią Konwencji państwa-strony zobowiązane są jedynie do cyklicznego składania sprawozdań z postępów w zakresie realizacji zobowiązań, wynikających z jej postanowień. Natomiast Protokół fakultatywny przewiduje możliwość bezpośredniego składania skarg indywidualnych przez ofiary naruszeń postanowień Konwencji przez poszczególne państwa. Apel Rzecznika został poparty przez 170 organizacji, działających na rzecz osób niepełnosprawnych, ochrony praw człowieka oraz równego traktowania²¹.

Polska ratyfikowała Konwencję o prawach osób niepełnosprawnych, dlatego w szczególności ciąży na niej obowiązek dostosowania prawa cywilnego oraz prawa rodzinnego i opiekuńczego do wymogów wynikających z jej postanowień. Wiąże się z tym m.in. konieczność zniesienia ubezwłasnowolnienia czę-

²⁰ Oświadczenie Rządowe z dnia 25 września 2012 r. w sprawie mocy obowiązującej Konwencji o prawach osób niepełnosprawnych, sporządzonej w Nowym Jorku dnia 13 grudnia 2006 r. (Dz.U. z 2016 r., poz. 1170).

²¹ *RPO apeluje: Ratyfikujmy Protokół fakultatywny do Konwencji o prawach osób z niepełnosprawnościami z dnia 21 stycznia 2016 r.*, www.rpo.gov.pl/pl/content/ratyfikujmy-protokol-fakultatywny-do-konwencji-o-prawach-osob-niepelnosprawnych-apel-rpo (dostęp 10.05.2018); *Protokół fakultatywny do Konwencji o prawach osób niepełnosprawnych – skuteczne narzędzie ochrony praw osób z niepełnosprawnościami?* z dnia 6 września 2016 r., www.rpo.gov.pl/pl/content/%E2%80%9Eprotok%C3%B3%C5%82-fakultatywny-do-konwencji-o-prawach-os%C3%B3b-niepe%C5%82nosprawnych-%E2%80%93-skuteczne-narz%C4%99dzie-ochrony (dostęp 10.05.2018).

ściowego oraz całkowitego, jak również zapewnienie dostępu do swobodnego zawierania małżeństw i planowania rodziny przez osoby, którym polskie prawo wcześniej na to nie zezwalało.

Projekt zmian legislacyjnych wypracowany przez Komisję Kodyfikacyjną Prawa Cywilnego

Harmonizacją polskiego prawa cywilnego z Konwencją o prawach osób niepełnosprawnych, w tym zmianą uregulowań dotyczących ubezwłasnowolnienia, zajęła się Komisja Kodyfikacyjna Prawa Cywilnego, działająca przy Ministrze Sprawiedliwości. Punktem wyjścia do prowadzonych prac była analiza akt sądowych, jak również wnioski kierowane do Ministra Sprawiedliwości, Sejmowej Komisji Sprawiedliwości i Praw Człowieka oraz do Rzecznika Praw Obywatelskich z prośbami o zbadanie dotychczasowej praktyki sądowej w postępowaniach o ubezwłasnowolnienie i podjęcie stosownych kroków legislacyjnych. W uzasadnieniu projektu nowelizacji kodeksu cywilnego z października 2008 roku Komisja wskazała, że zespół przygotowujący projekt dostrzegł potrzebę zmiany brzmienia wielu przepisów, regulujących zdolność do czynności prawnych, negując jednak potrzebę przeprowadzenia zmian o charakterze rewolucyjnym²². Większość zaproponowanych w projekcie z 2008 roku zmian stanowiły nieznaczne korekty.

Wyjątkowo Komisja Kodyfikacyjna Prawa Cywilnego zaproponowała jednak usunięcie instytucji ubezwłasnowolnienia częściowego z kodeksu cywilnego, pozostawiając jedynie ubezwłasnowolnienie całkowite. Postulowano, aby zdolność do czynności prawnych przyznana osobom ubezwłasnowolnionym obejmowała zdolność zawierania umów drobnych oraz aby umowa zawarta przez taką osobę była ważna bez względu na to, czy została wykonana. Sankcja nieważności miała dotyczyć tylko te umowy, których zawarcie prowadziło do rażącego pokrzywdzenia osoby ubezwłasnowolnionej²³. W projekcie dokonano także zmian w zakresie przesłanek niezbędnych do orzeczenia ubezwłasnowolnienia, ograniczając je do niedorozwoju umysłowego, zaburzeń psychicznych,

²² *Księga Pierwsza Kodeksu Cywilnego. Projekt z uzasadnieniem*, Komisja Kodyfikacyjna Prawa Cywilnego działająca przy Ministrze Sprawiedliwości, Warszawa 2008, s. 28, https://bip.ms.gov.pl/Data/Files/_public/kkpc/projekty-na-stronie-ms/ksiega_pierwsz_kodeksu_cywilnego-2008.rtf (dostęp 10.05.2018).

²³ *Ibidem*, s. 32.

a w szczególności choroby psychicznej. Pominięto natomiast przesłanki pijaństwa i narkomanii, wskazując, że na gruncie dotychczasowego orzecznictwa oraz wypowiedzi przedstawicieli doktryny nie stanowią one przesłanek samoistnych, i tylko w połączeniu z występowaniem zaburzeń psychicznych mogą stanowić podstawę ubezwłasnowolnienia²⁴.

Reasumując, Komisja Kodyfikacyjna nie przewidziała w projekcie z 2008 roku zasadniczych zmian odnoszących się do zdolności do czynności prawnych, zachowując w dużej mierze dotychczasowy kształt instytucji ubezwłasnowolnienia. Przeprowadzoną przez siebie korektę Komisja oceniła jako w pełni skuteczną. Uznano, że zaproponowane przesłanki ubezwłasnowolnienia stosunkowo przystępnie pozwalają ustalić kwalifikacje do dokonania czynności prawnej, jak również że badanie stanu psychicznego osoby dokonującej czynności prawnej powinno mieć miejsce przy ocenie wad oświadczeń woli²⁵. To stanowisko spotkało się z szeroką krytyką zwolenników zniesienia ubezwłasnowolnienia, uważających zmiany kodeksu cywilnego, zaproponowane przez Komisję Kodyfikacyjną Prawa Cywilnego, za niewystarczające i nieadekwatne w stosunku do rzeczywistych potrzeb osób wymagających prawnego wsparcia²⁶.

Z uwagi na głosy krytyki wobec pierwotnie zaproponowanego projektu Komisja Kodyfikacyjna Prawa Cywilnego 22 marca 2013 roku zakończyła prace nad nowym projektem założeń nowelizacji kodeksu cywilnego, kodeksu postępowania cywilnego, kodeksu rodzinnego i opiekuńczego i innych ustaw²⁷. Nowy projekt założeń został następnie przyjęty przez Radę Ministrów 10 marca 2015 roku²⁸. Dokument ten postuluje wprowadzenie zasady pełnej zdolności do czynności prawnych każdej osoby dorosłej. Sądowe ograniczenia tej zdolności powinny być ustalane *ad casum*, z uwzględnieniem okoliczności i uwarunkowań odnoszących się do konkretnej osoby, ich wprowadzania nie powinien cechować automatyzm, a ich zakres powinien być dostosowany do rzeczywistych potrzeb

²⁴ *Ibidem*, s. 33.

²⁵ *Ibidem*, s. 28.

²⁶ M. Zima-Parjaszewska, *Ubezwłasnowolnienie w świetle Konstytucji RP...*, s. 3.

²⁷ Projekt założeń nowelizacji Kodeksu cywilnego, Kodeksu postępowania cywilnego, Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego i innych ustaw w zakresie zdolności do czynności prawnych osób z niepełnosprawnością psychiczną Komisji Kodyfikacyjnej Prawa Cywilnego, <https://bip.ms.gov.pl/dzialalnosc/komisje-kodyfikacyjne/komisja-kodyfikacyjna-prawa-cywilnego> (dostęp 10.05.2018).

²⁸ Archiwalny wykaz prac legislacyjnych i programowych Rady Ministrów z okresu 1 września 2011 r. – 4 grudnia 2015 r. z Biuletynu Informacji Publicznej Rady Ministrów i Kancelarii Prezesa Rady Ministrów: <https://bip.kprm.gov.pl/kpr/form/r838,Zalozenia-do-projektu-ustawy-o-zmianie-ustaw-Kodeks-cywilny-Kodeks-postepowania-.html> (dostęp 10.05.2018).

danej osoby, zgodnie z zasadą pomocniczości. Nowelizacja zakłada likwidację instytucji ubezwłasnowolnienia częściowego i całkowitego oraz zastąpienie kilku funkcjonujących obecnie form pomocy osobom z niepełnosprawnością psychiczną w postaci: kurateli nad osobą niepełnosprawną, kurateli nad osobami ubezwłasnowolnionymi częściowo oraz opieki nad ubezwłasnowolnionymi całkowicie i wprowadzenie w ich miejsce jednolitej instytucji opieki. Miałyby ona elastyczny i zindywidualizowany charakter oraz zróżnicowany zakres, który byłby każdorazowo dostosowywany do stopnia niepełnosprawności danej osoby i jej potrzeb, związanych z podejmowaniem życiowych decyzji.

Nowelizacja przewiduje wprowadzenie czterech form instytucji opieki. Pierwsza z nich – opieka asystencyjna – miałaby dotyczyć sytuacji, w których dana osoba potrzebuje wsparcia w podejmowanych przez siebie działaniach oraz potrzebuje doradztwa przy podejmowaniu decyzji. Drugą formą miałaby być opieka reprezentacyjna. Miałyby ona charakter równoległy, w którym niektóre czynności prawne osoba chora psychicznie podejmowałaby samodzielnie, a w stosunku do innych, wyliczonych enumeratywnie w postanowieniu sądu, niezbędna byłaby pomoc opiekuna, wyposażonego w upoważnienie do reprezentowania podopiecznego w określonym zakresie. Trzecią formą byłaby opieka polegająca na współdecydowaniu o sprawach istotnych dla podopiecznego. Istota tego rodzaju opieki nakazuje przyjmując, że ważność czynności prawnych dokonanych przez podopiecznego zależałaby od ich zaakceptowania przez opiekuna. Oznacza to, że każda decyzja miałaby być podejmowana przy współudziale osoby chorej psychicznie i ustanowionego dla niej współdecydenta. Czwarta, najdalej idąca forma opieki, oparta byłaby na wyłączeniu kompetencji osoby chorej psychicznie do dokonywania czynności samodzielnie lub w porozumieniu z opiekunem. To na opiekunie spoczywałoby prawo i obowiązek dokonywania czynności prawnych w imieniu i na rzecz podopiecznego. W założeniach do projektu wskazano, że najdalej idąca interwencja w prawa podopiecznego dopuszczalna byłaby tylko wyjątkowo, gdyby zaburzenia psychiczne osiągnęły taki stopień, że prowadziłyby do wyeliminowania możliwości zrozumienia znaczenia składanych przez tę osobę oświadczeń woli lub ich konsekwencji²⁹. Po wprowadzeniu planowanych zmian, sąd, bez orzekania o ubezwłasnowolnieniu, miałby ustanawiać opiekuna i ściśle określać jego kompetencje, czyli rozstrzygać, w jakim zakresie podopieczny może działać samodzielnie, a w jakim potrzebuje wsparcia lub zastępstwa. Rolą opiekuna miałoby być pomaganie i asystowanie osobie chorej psychicznie, a nie wyręczanie jej w dokonywaniu ważnych czynności prawnych,

²⁹ Projekt założeń nowelizacji...

co jest istotą tzw. wspomaganego podejmowania decyzji. Projekt zakładał również wprowadzenie tzw. pełnomocnictwa opiekuńczego, na mocy którego osoba dorosła i sprawna psychicznie mogłaby ustanowić pełnomocnika, który w jej imieniu podejmowałby określone decyzje, także osobiste, na wypadek zachorowania przez nią w przyszłości na zaburzenia psychiczne³⁰.

Warto zaznaczyć, że podczas prac Komisji pojawiały się także propozycje uchylecia art. 82 k.c., przesądzającego o nieważności oświadczenia woli złożonego przez osobę, która z jakichkolwiek powodów znajdowała się w stanie wyłączającym świadome albo swobodne powzięcie decyzji i wyrażenie woli³¹. Możliwość następczego stwierdzenia nieważności czynności prawnych dokonanych przez osoby chore psychicznie poczytywane jest bowiem jako kolejny przejaw ograniczania ich wolności i praw. Ostatecznie zmiany w tym zakresie nie znalazły się w przygotowanym przez Komisję Kodyfikacyjną projekcie założeń. Minister Sprawiedliwości 17 grudnia 2015 roku zlikwidował Komisję Kodyfikacyjną Prawa Cywilnego. Od tej pory prace nad projektem nowelizacji prawa cywilnego w zakresie zniesienia ubezwłasnowolnienia kontynuowane są w ramach Akademickiego Projektu Kodeksu Cywilnego³².

Zwolennicy jak najszybszej zmiany obowiązujących przepisów w dalszym ciągu nawołują do przyspieszenia prac nad nowelizacją i do wprowadzenia w miejsce ubezwłasnowolnienia czterostopniowej opieki. Podczas II Kongresu Osób z Niepełnosprawnościami w dniu 20 września 2016 roku, jak również podczas I Kongresu Praw Obywatelskich w dniu 8 grudnia 2017 roku, Rzecznik Praw Obywatelskich ponownie wezwał rządzących do podjęcia działań w kierunku likwidacji ubezwłasnowolnienia³³. Z raportu Rzecznika z 2016 roku wynika bowiem, że istnieje konieczność zniesienia instytucji ubezwłasnowol-

³⁰ Założenia do projektu ustawy o zmianie ustawy Kodeks cywilny, ustawy Kodeks rodzinny i opiekuńczy, ustawy Kodeks postępowania cywilnego, ustawy o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej oraz niektórych innych ustaw z dnia 10 marca 2015 r., www.premier.gov.pl/wydarzenia/decyzje-rzadu/zalozenia-do-projektu-ustawy-o-zmianie-ustawy-kodeks-cywilny-ustawy-kodeks.html (dostęp 15.05.2018). Zob. L. Kociucki, *Zdolność do czynności prawnych...*, s. 20.

³¹ K. Wójcik, *Nie będzie ubezwłasnowolnienia po nowelizacji kodeksu cywilnego*, „Rzeczpospolita” z dnia 8 listopada 2013 r., www.rp.pl/artikel/1063139-Nie-bedzie-ubezwlasnowolnieni-a-po-nowelizacji-kodeksu-cywilnego.html (dostęp 15.05.2018).

³² M. Andrzejewski, *Prawo cywilne – prawo rodzinne – prawo dotyczące rodziny (refleksje w czasie, gdy osłabił impet prac nad kodyfikacją prawa cywilnego)*, w: *Meandry prawa – teoria i praktyka. Księga jubileuszowa prof. zw. dra hab. Mieczysława Goetela*, red. E. Pływaczewski, J. Bryk, Szczytno 2017, s. 21–35.

³³ *RPO: instytucja ubezwłasnowolnienia do likwidacji*, www.lex.pl/czytaj/-/artikel/rpo-instytucja-ubezwlasnowolnienia-do-likwidacji (dostęp 15.05.2018).

nienia w jej obecnym kształcie i wdrożenia modelu wspieranego podejmowania decyzji³⁴. W kwietniu 2017 roku Rzecznik Praw Obywatelskich przedłożył wystąpienie do Ministra Sprawiedliwości, w którym poruszył problem dostępu do sądu osób z niepełnosprawnościami. W odpowiedzi Ministerstwo podkreśliło, że zmiany w instytucji ubezwłasnowolnienia są potrzebne, ale usunięcie tej instytucji wymaga dokonania wielu zmian o charakterze systemowym³⁵. Postulaty zniesienia ubezwłasnowolnienia zintensyfikowały się na nowo podczas protestu rodziców osób niepełnosprawnych w Sejmie w kwietniu 2018 roku³⁶.

Argumenty za wzmocnieniem autonomii osób niepełnosprawnych i zniesieniem instytucji ubezwłasnowolnienia

Głównym argumentem podnoszonym przez przeciwników ubezwłasnowolnienia jest zachodząca w prawie międzynarodowym tendencja do znoszenia wszelkich form ograniczeń praw osób niepełnosprawnych. Często powoływany jest w tym kontekście wyrok Trybunału Konstytucyjnego, w którym zidentyfikowano kierunek zmian, występujący obecnie na arenie międzynarodowej. W uzasadnieniu wyroku zauważono, że w wielu państwach odchodzi się od sztywnego ograniczania praw i wolności osób chorych psychicznie, upośledzonych lub uzależnionych na rzecz instytucji bardziej elastycznych, dopasowywanych do konkretnych sytuacji przez sąd orzekający w danej sprawie. Zwrócono jednocześnie uwagę, że w niektórych państwach stworzono możliwość indywidualnego oznaczenia przez sąd rodzajów czynności, które osoba poddana opiece może dokonywać samodzielnie, czyli bez zgody przedstawiciela ustawowego³⁷. Zwolennicy

³⁴ *Dostęp osób z niepełnosprawnościami do wymiaru sprawiedliwości – analiza i zalecenia*, Biuletyn Rzecznika Praw Obywatelskich „Zasada równego traktowania. Prawo i praktyka” nr 7, Warszawa 2016, s. 6, 24–29, www.rpo.gov.pl/sites/default/files/Dost%C4%99p%20os%C3%B3b%20z%20niepe%C5%82nosprawno%C5%9Bciami%20do%20wymiaru%20sprawiedliwo%C5%9Bci.pdf (dostęp 1.06.2018).

³⁵ *MS do RPO: Zmiany ws. ubezwłasnowolnienia – potrzebne, ale to nie priorytet*, z dnia 22 lutego 2018 r., *Gazeta Prawna.pl*, <http://prawo.gazetaprawna.pl/artykuly/1106353,ms-do-rpo-ws-ubezwlasnowolnienia.html> (dostęp 1.06.2018).

³⁶ *Kancelaria Prezydenta: Spisano postulaty protestujących w Sejmie; Reprezentantka protestujących: jesteśmy zadowoleni*, z dnia 20 kwietnia 2018 r., *Gazeta Prawna.pl*, www.gazetaprawna.pl/artykuly/1119002,protest-rodzicow-niepelnosprawnych-osob-w-sejmie-postulaty.html (dostęp 1.06.2018).

³⁷ M. Zima-Parjaszewska, *Ubezwłasnowolnienie w świetle Konstytucji RP...*, s. 2. Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 7 marca 2007 r., sygn. akt: K 28/05, LEX nr 257749. W uzasadnieniu wyroku Trybunał Konstytucyjny wskazał, że skala zjawiska nieprawidłowości w postępowania

zniesienia instytucji ubezwłasnowolnienia akcentują, że Trybunał Konstytucyjny dostrzegł problem niezgodności obowiązujących w Polsce przepisów z tymi tendencjami, sugerując przy tym potrzebę odpowiednich zmian. Jako przykład podano Francję, Niemcy czy Austrię, wskazując, że w tych państwach zrezygnowano z instytucji odpowiadających polskiemu ubezwłasnowolnieniu, ponieważ ograniczały one prawa i wolności osób niepełnosprawnych³⁸. Zwolennicy likwidacji ubezwłasnowolnienia, obok wspomnianego wyroku Trybunału Konstytucyjnego, powołują się także na orzecznictwo Europejskiego Trybunału Praw Człowieka, a zwłaszcza na wyrok w sprawie Alajos Kiss przeciwko Węgrom³⁹.

Przeciwnicy instytucji ubezwłasnowolnienia oprócz sygnalizowania, że godzi ona w prawa i wolności osób niepełnosprawnych, przede wszystkim wskazują jednak na brak możliwości jej pogodzenia z treścią i duchem Konwencji⁴⁰. Jak zauważono powyżej, jako istotę problemu wskazują oni niewłaściwe przetłumaczenie pojęcia *legal capacity*⁴¹ przez polskie władze, które w ten sposób, przynajmniej na chwilę, odroczyły problem zniesienia ubezwłasnowolnienia. W ocenie zwolenników likwidacji instytucji ubezwłasnowolnienia dalsze funk-

niach o ubezwłasnowolnienie i braku zagwarantowania praw osób ubezwłasnowolnionych jest na tyle poważna, że nie można jej ignorować. W swoich rozważaniach Trybunał oparł się na wynikach lustracji akt sądowych spraw o ubezwłasnowolnienie, które toczyły się w latach 2001–2002, przeprowadzonej przez Departament Sądów Powszechnych Ministerstwa Sprawiedliwości w pierwszym kwartale 2003 r., oraz w pierwszym kwartale 2004 r. Na tej podstawie Trybunał stwierdził, że nieprawidłowości w tym zakresie są raczej regułą, a nie wyjątkiem – z uwagi na to, że w toku postępowań o ubezwłasnowolnienie sądy sporadycznie wysłuchują osób zainteresowanych (16% badanych spraw) i przesłuchują świadków (2% badanych spraw), co do zasady przeprowadzają też dowód z opinii tylko jednego biegłego (98% badanych spraw), a kuratorami ustanawiają pracowników sądów, którzy z reguły są nieprzygotowani do pełnienia tej roli (99% badanych spraw). Trybunał zaalarmował, że instytucja ubezwłasnowolnienia jest nadużywana „przez rodziny osób ubezwłasnowolnionych w celu uzyskania korzyści majątkowych lub praktycznie wymuszane przez instytucje państwowe, takie jak Zakład Ubezpieczeń Społecznych czy domy opieki społecznej, które uzyskanie orzeczenia o ubezwłasnowolnieniu traktują jako warunek przyznania świadczeń, np. renty, miejsca w domu opieki”.

³⁸ *Projekt Komisji Kodyfikacyjnej Prawa Cywilnego, Kodeks cywilny. Księga I. Część ogólna. Projekt z objaśnieniami*, www.projektkc.uj.edu.pl/dokumenty/Projekt_Komisji_Kodyfikacyjnej_Ksiega_I_z_uzasadnieniem.pdf (dostęp 1.06.2018), s. 18.

³⁹ M. Zima-Parjaszewska, *Ubezwłasnowolnienie w świetle Konstytucji RP...*, s. 2. Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka wyroku ETPC z dnia 20 maja 2010 r., skarga nr 38832/06. w sprawie Alajos Kiss v. Węgry, LEX nr 578468. W orzeczeniu tym ETPCz zakwestionował zasadność pozbawienia osób ubezwłasnowolnionych możliwości uczestniczenia w wyborach, uznając je za niezgodne z Europejską Konwencją Praw Człowieka.

⁴⁰ M. Zima-Parjaszewska, *Ubezwłasnowolnienie w świetle Konstytucji RP...*, s. 2.

⁴¹ J. Kamiński, *Instytucja ubezwłasnowolnienia*, w: Fundacja Instytut Rozwoju Regionalnego, *Polska droga do Konwencji o prawach osób niepełnosprawnych ONZ*, Kraków 2008, s. 103.

cjonowanie tej instytucji narusza zasadę równości wszystkich obywateli wobec prawa oraz zakaz dyskryminacji ze względu na niepełnosprawność, wyrażone w art. 5 Konwencji⁴².

W literaturze wskazuje się ponadto, że instytucja ubezwłasnowolnienia, nawet bez odnoszenia jej do przepisów Konwencji o prawach osób niepełnosprawnych, pozostaje sprzeczna z Konstytucją Rzeczypospolitej Polskiej. Przeciwnicy ubezwłasnowolnienia podkreślają, że przyjęte przez polskiego ustawodawcę w latach 60. ubiegłego wieku rozwiązania ingerujące w wolności i prawa jednostki pozostają w sprzeczności z zasadami ograniczeń wolności i praw konstytucyjnych przewidzianych w art. 31 ust. 3 Konstytucji⁴³. W uzasadnieniu tego twierdzenia podnoszą, że ubezwłasnowolnienie oprócz tego, że ogranicza w nadmiernym stopniu prawa i wolności osobiste człowieka gwarantowane ustawą zasadniczą, narusza także zasadę proporcjonalności⁴⁴. Krytycy ubezwłasnowolnienia sugerują także, że instytucja ubezwłasnowolnienia nie jest ograniczona jedynie do sfery kompetencji przy dokonywaniu czynności prawnych, ale wiąże się dla jednostki z o wiele bardziej doniosłymi dolegliwościami, godząc w konstytucyjny status jednostki. Zważyć bowiem należy, że zgodnie z art. 11 § 1 k.r.o. ustawowym skutkiem ubezwłasnowolnienia pozostaje także bezwzględny zakaz zawierania związku małżeńskiego oraz zakaz sporządzania i odwołania testamentu (zgodnie z art. 944 § 1 k.c. tylko osoba mająca pełną zdolność do czynności prawnych może bowiem sporządzić i odwołać testament)⁴⁵. Zwolennicy zniesienia ubezwłasnowolnienia identyfikują także dalsze zagrożenia związane z tą instytucją, wskazując na skutki społeczne i psychologiczne. Nierzadko bowiem zastosowanie instytucji ubezwłasnowolnienia prowadzi do depersonalizacji osoby z niepełnosprawnością, która w jego wyniku nie jest już uznawana za pełnego i równego obywatela⁴⁶.

Kolejny argument podnoszony przez przeciwników ubezwłasnowolnienia opiera się na założeniu, że ubezwłasnowolnienie, zarówno pod względem przyjętych rozwiązań prawnych, jak i pod względem terminologicznym, stanowi relikw przeszłego reżimu prawnego i nie przystaje do realiów współczesnego

⁴² *Ibidem*, s. 104.

⁴³ M. Zima-Parjaszewska, *Ubezwłasnowolnienie w świetle Konstytucji RP...*, s. 2.

⁴⁴ *Ibidem*, s. 2. Autorka powołuje się w tym zakresie na postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 18 stycznia 1987 r. o sygn. akt: IV CR 515/77, niepublikowane.

⁴⁵ J. Kamiński, *Instytucja ubezwłasnowolnienia...*, s. 103.

⁴⁶ *Ibidem*, s. 101.

obrotu społeczno-gospodarczego. Wskazują oni, że instytucja ta jest przestarzała, osadzona w realiach Polski lat 60., które dawno straciły na aktualności. Warto bowiem zaznaczyć, że pojęcia niedorozwoju umysłowego oraz choroby psychicznej pozostają w odbiorze osób niepełnosprawnych krzywdzące i nie przystają do obecnych wskazań wiedzy medycznej⁴⁷. Podkreślają ponadto, że literatura w sprawie ubezwłasnowolnienia oparta jest na nieaktualnych poglądach, jakoby osoba niepełnosprawna miała utracić zdolność do korzystania ze swoich praw⁴⁸. Dawne, coraz rzadziej powielane poglądy istotnie kontrastują z nowoczesnymi trendami rozszerzania praw i wolności każdej jednostki we wszystkich aspektach życia.

Przeciwnicy ubezwłasnowolnienia doniośle krytykują pokutujący w społeczeństwie pogląd, że do osób niepełnosprawnych należy mieć specyficzne podejście i trzeba otoczyć je szczególną opieką⁴⁹. Podkreślają, że niepełnosprawni nie są osobami ułomnymi, wybrakowanymi czy poddanymi jakimś ograniczeniom, lecz jedynie osobami z trudnościami w funkcjonowaniu, których ograniczenia wynikają bardziej z tego, że środowisko, w którym przyszło im funkcjonować, nie jest odpowiednio przygotowane, oraz że występują istotne bariery uniemożliwiające im prawidłowe funkcjonowanie⁵⁰. W ich ocenie to właśnie fałszywe i niesprawiedliwe paradygmaty stanowią blokadę w dostosowaniu polskich przepisów do wymogów Konwencji oraz we wprowadzeniu systemu wspomaganego podejmowania decyzji. Prezentują pogląd o potrzebie powszechnej akceptacji dla stanowiska, zgodnie z którym osoba potrzebująca pomocy powinna być przede wszystkim podmiotem praw, a nie przedmiotem opieki, w czym wyraża się istota ubezwłasnowolnienia całkowitego, równoważnego *de facto* ze śmiercią cywilną. Krytycy ubezwłasnowolnienia sugerują, że tylko i wyłącznie sama osoba niepełnosprawna jest w stanie zagwarantować realizację swojego najlepszego interesu⁵¹. Sam fakt bycia poddanym ograniczeniom fizycznym czy umysłowym nie może automatycznie oznaczać, że jest się mniej wartościowym człowiekiem. Ich zdaniem problemem pozostaje stopniowalność zdolności do czynności prawnych. Skrajne przypadki nie powinny być przesłanką do formułowania przepisów dotyczących wszystkich osób niepełnosprawnych. Podkreślają, że w sytuacjach, w których ograniczenia człowieka przeszkadzają w wykonywaniu jego praw,

⁴⁷ R. Wieruszewski, wystąpienie na I Kongresie Praw Obywatelskich...

⁴⁸ H. Walczewski, wystąpienie na I Kongresie Praw Obywatelskich...

⁴⁹ M. Zima-Parjaszewska, wystąpienie na I Kongresie Praw Obywatelskich...

⁵⁰ *Ibidem*.

⁵¹ R. Wieruszewski, wystąpienie na I Kongresie Praw Obywatelskich...

należy zapewnić mu przede wszystkim wsparcie⁵². Tymczasem zakwestionowana instytucja prawa pozwala zignorować autonomię decyzji osoby całkowicie ubezwłasnowolnionej. Krytycy ubezwłasnowolnienia uważają to za niedopuszczalne z perspektywy standardu konstytucyjnego, jak również za nieodpowiadające współcześnie przyjmowanemu społecznemu modelowi niepełnosprawności. W płaszczyźnie prawa model ten wymusza podmiotowe i indywidualistyczne postrzeganie osoby z niepełnosprawnościami, która nie powinna być zastępowana w podejmowaniu decyzji dotyczących bezpośrednio jej samej⁵³.

W ocenie przeciwników instytucji ubezwłasnowolnienia pożądanym, wzorcowym rozwiązaniem byłoby ustanowienie asysty prawnej dla każdej osoby potrzebującej wsparcia. Model oparty na wsparciu, a nie wyręczaniu, powinien w swym założeniu prowadzić do zwiększenia samodzielności osób niepełnosprawnych, do ich zatrudniania, do osiągania wynagrodzenia, nawiązywania związków i posiadania dzieci⁵⁴. W związku powyższym formułowane przez nich postulaty *de lege ferenda* zakładają w szczególności likwidację instytucji ubezwłasnowolnienia i wdrożenie modelu wspomaganego podejmowania decyzji (ang. *supported decision-making*) w miejsce tzw. zastępczego podejmowania decyzji (ang. *substitute decision-making*)⁵⁵. Za znaczną wartość modelu wspomaganego podejmowania decyzji poczytuje się założenie, że osoba niepełnosprawna pozostaje samodzielną w swoich decyzjach i nie następuje przekazanie jej praw innym osobom⁵⁶.

Przedstawiciele doktryny sugerują, aby nawet w skrajnych przypadkach, w których chory nie jest zdolny do wyrażania swej woli, dyskutowane wsparcie obowiązywało i było określane zakresowo, tj. na jakiś czas i w jakiejś sferze. W stosunku do osób cierpiących na najcięższe schorzenia, o całkowicie zniesionej świadomości tego, co się wokół nich dzieje, przyjmuje się, po pierwsze, że mogą to być stany przejściowe i mogą ustąpić, po drugie zaś, że otoczenie powinno skorzystać ze wszelkich możliwych form dotarcia do takiej osoby. Pozbawianie takich osób wszelkich praw wtedy, gdy tymczasowo nie mogą wyrazić swej woli,

⁵² H. Walczewski, wystąpienie na I Kongresie Praw Obywatelskich...

⁵³ Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 28 czerwca 2016 r. w sprawie o sygn. akt: K 31/15, LEX nr 2071579, <http://trybunal.gov.pl/postepowanie-i-orzeczenia/komunikaty-prasowe/komunikaty-po/art/9068-osoby-calkowicie-ubezwlasnowolnione-zasady-umieszczania-w-domach-opieki-spoecznej-prawa-osob> (dostęp 22.06.2018).

⁵⁴ M. Zima-Parjaszewska, wystąpienie na I Kongresie Praw Obywatelskich...

⁵⁵ J. Kamiński, *Instytucja ubezwłasnowolnienia...*, s. 101.

⁵⁶ *Ibidem*, s. 101.

uznawane jest za niezgodne z godnością człowieka⁵⁷. Obecnie nauka pozwala przesuwać granice kontaktu z osobami wcześniej uznawanymi za całkowicie odizolowane, a zatem rolą prawodawcy jest, aby uwzględniać najnowsze osiągnięcia w tej dziedzinie⁵⁸.

W literaturze sygnalizuje się także, że sporna instytucja stwarza pole do licznych nadużyć na szkodę interesu osób niepełnosprawnych⁵⁹. Niektórzy przedstawiciele doktryny opowiadający się za likwidacją ubezwłasnowolnienia uznają, że ubezwłasnowolnienie nie powinno być stosowane wobec osób, z którymi istnieją trudności w nawiązywaniu kontaktu, zwłaszcza wtedy, gdy istnieją inne, łagodniejsze prawne formy wsparcia⁶⁰. Negują celowość ubezwłasnowolnienia, dostrzegając nadużycia sądów, które nie kierując się materialnymi przesłankami jego stosowania, zapominają o dobru osoby, której dotyczą⁶¹.

O nadużywaniu w Polsce instytucji ubezwłasnowolnienia miałyby świadczyć rosnąca liczba składanych na przestrzeni ostatnich lat wniosków o ubezwłasnowolnienie i przypadków jego orzeczenia. Jako dowód nadużyć przeciwnicy dyskutowanej instytucji przywołują dane statystyczne, z których wynika, że w samym 2016 roku wystąpiono do sądów z prawie 14 tysiącami wniosków o ubezwłasnowolnienie oraz że w pierwszej połowie 2017 roku do sądów wpłynęło nawet 7,5 tys. takich wniosków. W rozstrzygnięciach, które zapadły w tych sprawach, ponad 8 tys. razy orzeczono ubezwłasnowolnienie całkowite, zaś jedynie 829 razy ubezwłasnowolnienie częściowe⁶².

Niektórzy zwolennicy wdrożenia wymogów Konwencji do polskiego porządku prawnego idą o krok dalej, piętnując obowiązujący system prawny także w oderwaniu od samej instytucji ubezwłasnowolnienia. Kierując się ochroną praw osób niepełnosprawnych, krytykują dopuszczalność uznania czynności prawnych dokonanych przez osoby chore psychicznie za nieważne (*vide* art. 82 k.c.)⁶³. Ich zdaniem przesłanka bezwzględnej nieważności czynności prawnych, dokonanych przez osoby cierpiące na choroby psychiczne,

⁵⁷ M. Zima-Parjaszewska, wystąpienie na I Kongresie Praw Obywatelskich...

⁵⁸ S. Besowski, wystąpienie na I Kongresie Praw Obywatelskich...

⁵⁹ J. Kamiński, *Instytucja ubezwłasnowolnienia...*, s. 103.

⁶⁰ M. Zima-Parjaszewska, *Ubezwłasnowolnienie w świetle Konstytucji RP...*, s. 2.

⁶¹ *Ibidem*, s. 6.

⁶² M. Zima-Parjaszewska, wystąpienie na I Kongresie Praw Obywatelskich...

⁶³ J. Kamiński, *Równość osób niepełnosprawnych wobec prawa*, w: *Polska droga do Konwencji...*, s. 98.

niedorozwój umysłowy czy inne zaburzenia czynności psychicznych, jest zbyt dolegliwa, gdyż aktualizuje także konieczność zastosowania wobec tych osób ubezwłasnowolnienia całkowitego⁶⁴. Z tych względów wśród niektórych zwolenników zniesienia ubezwłasnowolnienia dostrzega się także postulat usunięcia z kodeksu cywilnego również art. 82 k.c.⁶⁵.

Argumenty przeciwko likwidacji instytucji ubezwłasnowolnienia

Likwidacja ubezwłasnowolnienia i zastąpienie jej czterema formami opieki jest wartą rozważenia inicjatywą, jednak można odnieść wrażenie, że proponowane zmiany miałyby tylko charakter iluzoryczny. Zmiany sprowadzają się bowiem do zastąpienia terminu „ubezwłasnowolnić”, który w odbiorze społecznym może kojarzyć się negatywnie jako „pozbawienie kogoś własnej woli”, terminem „wspomagane podejmowanie decyzji” czy „opieki”, które budzą pozytywne skojarzenia. Należy zwrócić uwagę, że choć proponowane zmiany sugerują pozostawienie osobom niepełnosprawnym pełnej zdolności do czynności prawnych, w rzeczywistości w znacznej mierze ją ograniczają, jednak przy użyciu innych instytucji niż dotychczas. Rozważając dla przykładu drugą z prezentowanych wyżej form opieki, polegającą na równoległej reprezentacji podopiecznego przez jego opiekuna, upoważnionego do reprezentowania podopiecznego w ściśle określonym zakresie przy enumeratywnie wyliczonych czynnościach prawnych, należy zwrócić uwagę, że odpowiada ona przecież zakresowi kurateli uregulowanej w art. 183 k.r.o. Zgodnie z tą regulacją, jeżeli dana osoba niepełnosprawna nie spełnia przesłanek do ubezwłasnowolnienia częściowego, ale mimo to potrzebuje pomocy przy prowadzeniu wszelkich spraw albo spraw określonego rodzaju lub przy załatwieniu poszczególnej sprawy, ustanawia się dla niej kuratora. Zakres obowiązków i uprawnień kuratora enumeratywnie określa sąd opiekuńczy. Taki rodzaj kurateli może zostać uchylony w każdym czasie, na żądanie osoby niepełnosprawnej, dla której była ona ustanowiona⁶⁶.

Trzecia forma opieki, polegająca na współdecydowaniu o sprawach istotnych dla podopiecznego i uzależnienie ważności czynności prawnych, co do których

⁶⁴ *Ibidem*, s. 98.

⁶⁵ J. Kamiński, *Instytucja ubezwłasnowolnienia...*, s. 104.

⁶⁶ H. Haak, A. Haak-Trzuskawska, *Opieka i kuratela. Komentarz do art. 145–184 KRO oraz związanych z nimi regulacji KPC (art. 516, 518, 520, 573–574, 590–598, 599–602, 604–605)*, Warszawa 2017, System Informacji Prawnej Legalis.

decyzję podjął podopieczny, od konieczności wyrażenia następczej zgody przez jego opiekuna, to w zasadzie konstrukcja przejęta z obecnie obowiązujących art. 17 i 18 k.c. odnoszących się do instytucji ubezwłasnowolnienia częściowego⁶⁷.

Także czwarta, najdalej idąca forma opieki, polegająca na reprezentacji interesów osoby poddanej opiece wyłącznie przez jej opiekuna, stanowi *de facto* jej całkowite ubezwłasnowolnienie⁶⁸, z tym że funkcjonujące pod łagodniejszą dla odbiorcy nazwą. Mimo znacznego podobieństwa pomiędzy wymienionymi rozwiązaniami prawnymi twórcy założeń do projektu ustawy dalej twierdzą, iż głównym założeniem nowelizacji jest wdrożenie zasady pełnej zdolności do czynności prawnych dla każdej osoby dorosłej.

W projekcie nowelizacji z 2013 roku, przygotowanym przez Komisję Kodyfikacyjną Prawa Cywilnego, jako wadę obecnie funkcjonującego systemu prawnego wskazano orzekanie o ubezwłasnowolnieniu i o ustanowieniu opieki w różnych postępowaniach przez sądy okręgowe i przez sądy rejonowe, co zdaniem autorów utrudnia komunikację pomiędzy wydziałami sądów i powoduje wydłużenie całej procedury. W przypadku likwidacji instytucji ubezwłasnowolnienia autorzy projektu postulują powierzenie całości postępowań dotyczących ochrony dorosłych wyspecjalizowanym jednostkom w sądach rejonowych (sądom rodzinnym i opiekuńczym)⁶⁹. Podkreślenia jednak wymaga, że nie bez przyczyny sprawę orzekania ubezwłasnowolnienia, choćby tylko częściowego, pozostawiono sądom okręgowym, do których trafiają sprawy o większym znaczeniu (przykładowo o wartości przedmiotu sporu powyżej 75 000 zł) lub większym stopniu skomplikowania. W sądach okręgowych orzekają bardziej doświadczeni sędziowie, którzy na co dzień zajmują się sprawami o ubezwłasnowolnienie i którzy mają doświadczenie w ocenie opinii biegłych lekarzy psychiatrów. Powierzenie sądom rejonowym wyłącznej jurysdykcji w zakresie decydowania o stopniu ograniczenia zakresu zdolności do czynności prawnych danej osoby wydaje się więc wątpliwe i może być przejawem deprecjonowania zagadnienia, które wedle deklaracji krytyków ubezwłasnowolnienia ma wielką wagę. W tym zakresie należałoby raczej rozważyć zmianę projektu ustawy pod kątem powierzenia sądom okręgowym kompetencji do ustanawiania opiekuna lub kuratora

⁶⁷ M. Pazdan, w: *Kodeks cywilny. Tom I. Komentarz – Art. 1–449¹⁰*, red. K. Pietrzykowski, Warszawa 2015, s. 95–96; J. Gajda, w: *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. K. Pietrzykowski, Warszawa 2015, s. 872–874.

⁶⁸ *Ibidem*, s. 91–94; J. Gajda, w: *Kodeks rodzinny i opiekuńczy...*, s. 863–866.

⁶⁹ Projekt założeń nowelizacji Kodeksu cywilnego..., s. 10, 11.

w ramach jednolitego postępowania o ubezwłasnowolnienie, co znacznie ułatwiłoby funkcjonowanie osobom chorym psychicznie oraz ich rodzinom.

Wskazać również należy, iż wprowadzenie do systemu prawnego czterech różnych form opieki, pomimo iż ma na celu uelastycznienie orzekania przez sądy, prowadzić może do nadmiernego skomplikowania spraw i wprowadzenia nadmiernej kazuistyki. W sytuacji enumeratywnego wyliczenia czynności prawnych, które osoba chora psychicznie może dokonywać samodzielnie, trudniej jej kontrahentowi zorientować się, czy osoba dysponuje kompetencjami do jej dokonania. Samo bowiem stwierdzenie, że dana osoba korzysta z pomocy opiekuna, nie wystarczy, aby ustalić, czy zakres opieki obejmuje wsparcie przy zawarciu określonej umowy, czy czynność wymaga jego zgody, a może dokonania jej za podopiecznego. W świetle projektu ustawy, po ustaleniu tych nurtujących kontrahenta kwestii, konieczna będzie weryfikacja, czy dana czynność mieści się w zakresie, w którym osoba chora może decydować samodzielnie, czy też została zastrzeżona do wyłącznej kompetencji opiekuna. W tym kontekście ogniskuje się wątpliwość, czy sądy będą w stanie przewidzieć wszystkie czynności, które w przyszłości będzie chciała dokonać osoba niepełnosprawna, tak aby możliwe było ich enumeratywne wyliczenie w postanowieniu. W sytuacji, w której czynność nie zostanie przewidziana w postanowieniu, dokonanie czynności będzie wiązało się z obowiązkiem wystąpienia do sądu o wyrażenie zgody na jej dokonanie, ewentualnie o zmianę wydanego postanowienia, co dla osoby niepełnosprawnej będzie związane z dodatkowymi trudnościami i będzie stanowiło swego rodzaju ograniczenie. Tym samym można zaryzykować stwierdzenie, że nowa regulacja zamiast uprościć istniejące procedury i przyznać osobom niepełnosprawnym szerszy zakres autonomii, nieoczekiwanie może prowadzić do niepożądanych zawilości i komplikacji.

Zważyć należy, że zwolennicy zniesienia ubezwłasnowolnienia często powołują się na konieczność wyeliminowania z przepisów przestarzałej i w odbiorze osób niepełnosprawnych krzywdzącej terminologii. Zagadnienie to było podejmowane przez Trybunał Konstytucyjny, który wskazał, że archaiczne i nieprzystające do współczesnej wiedzy medycznej terminy „niedorozwój umysłowy” i „choroba psychiczna” są w bardziej aktualnym orzecznictwie i w doktrynie utożsamiane z pojęciami „upośledzenie umysłowe” i „zaburzenia psychiczne”⁷⁰. Zdaniem Trybunału nie ma obecnie potrzeby zmiany wszelkich przepisów dotyczących

⁷⁰ Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 22 listopada 2016 r. w sprawie zgodności z Konstytucją zakazu zawierania małżeństw przez osoby chore psychicznie, sygn. K 13/15, LEX nr 2152312.

chorób psychicznych i niedorozwoju umysłowego, z uwagi na to, że do zakresu znaczeniowego tych terminów dopasować można różne desygnaty, które będą miały swoje odzwierciedlenie w aktualnych wskazaniach medycznych. Przykładowo w pojęciu „niedorozwój umysłowy” mieszczą się „upośledzenie umysłowe” oraz „niepełnosprawność intelektualna”. Wszelkie ustalenia sądu poczynione na gruncie konkretnej sprawy i tak muszą być poprzedzone przeprowadzeniem dowodu z opinii biegłych lekarzy psychiatrów. Pojęciom tym nadawane jest więc takie znaczenie, jakie odzwierciedla aktualną wiedzę w zakresie medycyny. Trybunał Konstytucyjny podkreślił, że do nieokreśloności czy niejasności terminów użytych w przepisach dochodzi dopiero wtedy, gdy nie da się ustalić ich treści w drodze wykładni. Nie świadczy o tym zaś samo użycie pojęć niezdefiniowanych ustawowo, których treść musi zostać następnie wypełniona przy wykorzystaniu wiadomości specjalnych, zawartych w opinii biegłych⁷¹. Niezasadna byłaby konieczność nowelizacji prawa każdorazowo przy okazji prowadzenia nowych badań medycznych, prowadzących do innej niż poprzednio kwalifikacji danych schorzeń czy zaburzeń rozwojowych. Z tego względu w przepisach należy formułować pojęcia ogólne, do których dopasować można poszczególne jednostki chorobowe, i unikać nadmiernej kazuistyki. Podobnie pojęcia prawne choć w odbiorze społecznym mogą wydawać się krzywdzące, są od wielu lat stosowane w prawie i używane powszechnie na gruncie wielu ustaw. Argument wskazujący na konieczność zniesienia ubezwłasnowolnienia, choćby z uwagi na użyte w treści przepisów sformułowania, nie wydaje się zatem przekonujący.

Odnosząc się do zarzutu o rzekomych nadużyciach w orzekaniu ubezwłasnowolnienia, opartym na liczbie około 14 tys. ubezwłasnowolnień rocznie, wskazać należy, że z przedstawionych danych w żaden sposób nie wynika liczba spraw, w których ubezwłasnowolnienie zostało orzeczone niezasadnie, a zatem mimo braku wyraźnych ku temu przesłanek. Przedstawione dane nie są rozstrzygające, zważywszy, że bazują na liczbie wniosków procedowanych i ocenianych przez sądy I instancji. Bardziej wartościowym wskaźnikiem skuteczności instytucji ubezwłasnowolnienia byłyby dane dotyczące rodzaju rozstrzygnięć, zapadających w tym względzie przed sądami odwoławczymi, zwłaszcza takich, w których zasadność orzeczenia ubezwłasnowolnienia została zakwestionowana poprzez wydanie orzeczeń kasatoryjnych lub reformatoryjnych.

Problem danych statystycznych, dotyczących ubezwłasnowolnienia, poruszony został również w interpelacji poselskiej z 2017 roku skierowanej do Mini-

⁷¹ *Ibidem*.

Ewidencja spraw o ubezłasnowolnienie w sądach okręgowych – I instancja w latach 2004–2016 oraz w I półroczu 2017 roku

Lata	Wpłynęło	Załatwiono										Pozostało na okres następny	Wskaźnik pozostałości* (w miesiącach)	Wskaźnik czasu trwania postępowania według metody CEPEJ** (w dniach)
		razem		w tym				odrzuczone		umorzono				
				uwzględniono w całości lub w części		oddalono								
		ogółem	w tym orzeczono ubezłasnowolnienie	całkowite	częściowe									
2004	10593	11372	-	-	465	1000	149	-	3526	3301	3,9	106,0		
2005	9179	9425	-	-	513	933	169	-	3362	3029	4,0	117,3		
2006	9104	9149	6067	5497	692	1020	151	1025	2944	2990	3,9	119,3		
2007	9822	9698	6447	5725	751	991	168	1326	3785	3114	3,8	117,2		
2003	9985	9179	5819	5370	635	990	180	1432	6113	3920	4,7	155,9		
2009	10725	10720	6963	6184	767	1043	173	1675	7000	3925	4,4	133,6		
2010	11293	10986	7336	6494	810	982	163	1690	7009	4239	4,5	140,8		
2011	11681	13598	7521	6817	694	989	176	1948	7651	4322	4,4	136,0		
2012	12983	12420	8220	7456	763	998	193	1995	7593	4885	4,5	143,6		
2013	12999	12684	8494	7776	718	938	173	2156	8519	5199	4,8	149,6		
2014	13528	12845	8551	7728	823	956	140	2318	9057	5882	5,2	167,1		
2015	13600	13303	8946	8194	752	899	132	2383	9325	6179	5,5	169,5		
2016	13979	13971	9470	8641	829	802	144	2578	9421	6188	5,7	171,9		
I p. 2017	7466	7338	4922	4506	416	409	67	1480	5164	6316	5,1	151,1		

Źródło: Informator Statystyczny Wymiaru Sprawiedliwości, zestawienie opracował: Wydział Statystycznej Informacji Zarządczej, www.isws.ms.gov (dostęp 1.07.2018)

stra Sprawiedliwości, w której wskazano, że w ostatnim trzydziestoleciu znacząco wzrosła liczba osób ubezwłasnowolnionych. W 1985 roku miało ich być zaledwie 23 tys., natomiast z aktualnych danych wynika, że jest ich już 90 tys. Miałoby to stanowić uzasadnienie dla nowelizacji procedury cywilnej w takim kierunku, aby utrudnić możliwość orzeczenia ubezwłasnowolnienia⁷². W odpowiedzi na interpelację podsekretarz stanu w Ministerstwie Sprawiedliwości zgodził się z twierdzeniem, że przez ostatnie lata odnotowano zwiększoną liczbę osób ubezwłasnowolnionych, podkreślił jednak, że „wzrost ten na przestrzeni ostatnich pięciu lat nie był jednak znaczny (...) kształt przedstawionych regulacji procesowych i ich prawidłowe stosowanie w sprawach o ubezwłasnowolnienie nie pozwalają na konkluzję, iż sądy orzekają o ubezwłasnowolnieniu na wyrost bądź w oparciu o niewystarczający materiał dowodowy. Wyrażone (...) obawy należy więc uznać za nieuzasadnione”⁷³.

Fakt, że w znacznej liczbie przypadków wystąpiono o ubezwłasnowolnienie całkowite zamiast częściowego nie przesądza jednoznacznie o tym, że instytucja ubezwłasnowolnienia całkowitego jest nadużywana. Pogląd taki jest nieuprawniony bez zbadania stanów faktycznych, w których doszło do jego zastosowania. Nawet gdyby w wyniku przeprowadzenia pogłębionych badań okazało się, że zarzut ten jest uzasadniony, warto byłoby się zastanowić nad uelastycznieniem mechanizmów stosowania tej instytucji niż nad jej likwidacją. Należy przy tym pamiętać, że w obecnym stanie prawnym sąd dysponuje kompetencją, aby w razie poprawy stanu psychicznego ubezwłasnowolnionego zmienić ubezwłasnowolnienie całkowite na częściowe, a w razie pogorszenia się tego stanu zmienić ubezwłasnowolnienie częściowe na całkowite (*vide* art. 559 § 2 k.p.c.). Może mieć to jednak miejsce dopiero po uprawomocnieniu się postanowienia o ubezwłasnowolnieniu i na podstawie okoliczności, które pojawiły się dopiero po uprawomocnieniu, a nie we wcześniejszym okresie⁷⁴. Zasadne wydaje się zatem rozważenie zapewnienia sądom większej swobody przy orzekaniu ubezwłasnowolnienia całkowitego albo częściowego, uzależnionej od stanu zdrowia osoby i stopnia jej zorientowania w prowadzeniu swych spraw.

W obecnym stanie prawnym, jeżeli do sądu wpłynię wniosek o ubezwłasnowolnienie całkowite, a sąd w toku prowadzonego postępowania dowodowego

⁷² Interpelacja nr 12235 z dnia 1 maja 2017 r. do Ministra Sprawiedliwości, www.sejm.gov.pl/sejm8.nsf/InterpelacjaTresc.xsp?key=3B32BB7D (dostęp 23.06.2018).

⁷³ Odpowiedź na interpelację nr 12235 z dnia 19 czerwca 2017 r., www.sejm.gov.pl/sejm8.nsf/InterpelacjaTresc.xsp?key=0D407740 (dostęp 1.07.2018).

⁷⁴ J. Gudowski, w: *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz. Tom IV. Postępowanie rozpoznawcze. Postępowanie zabezpieczające*, wyd. V, red. T. Erciński, LEX 2016.

dojdzie do przekonania, że osoba chora psychicznie co prawda jest w stanie pokierować swoim postępowaniem, ale nie radzi sobie z prowadzeniem własnych spraw, jedynym dopuszczalnym rozstrzygnięciem pozostaje oddalenie wniosku. Orzeczenie ubezwłasnowolnienia częściowego, w miejsce wnioskowanego ubezwłasnowolnienia całkowitego, stanowi wyjście ponad osnowę żądania, a co za tym idzie – podstawę do uchylenia postanowienia o ubezwłasnowolnieniu. Judykatura stoi bowiem na stanowisku, że pomiędzy żądaniem ubezwłasnowolnienia całkowitego a żądaniem ubezwłasnowolnienia częściowego nie zachodzi stopniowanie⁷⁵. Z tych względów, jeżeli wnioskodawca występuje o orzeczenie ubezwłasnowolnienia całkowitego, sąd nie może orzec ubezwłasnowolnienia częściowego, chyba że złożono w tym względzie odrębny wniosek. Podobnie w przypadku wniosku o uchylenie ubezwłasnowolnienia całkowitego, jeżeli osobie chorej nadal potrzebna jest pomoc do prowadzenia jej spraw, sąd nie może orzec ubezwłasnowolnienia częściowego, chyba że wnioskodawca wyraźnie tego żąda. Warto w tym miejscu powołać tezę z uzasadnienia jednego z orzeczeń Sądu Najwyższego, w którym stwierdzono, że: „Wniosek o ubezwłasnowolnienie może być uzasadniony albo nieuzasadniony; niemożliwe jest jego częściowe uwzględnienie i częściowe oddalenie. To samo dotyczy wniosku o uchylenie ubezwłasnowolnienia; albo wniosek ten jest zasadny, i wtedy zostaje uwzględniony, albo bezzasadny, i wówczas należy go oddalić”⁷⁶. Na kanwie powyższego wydaje się, że niezbędnym kierunkiem ewentualnych zmian powinno być przede wszystkim zapewnienie sądom swobodnego decydowania o zakresie ubezwłasnowolnienia oraz o ewentualnym wyznaczeniu kuratora dla osoby niepełnosprawnej na podstawie art. 183 k.r.o., nakazując kierowanie się zdiagnozowanym stanem psychicznym osoby, zakresem jej rozeznania w prowadzeniu swoich spraw oraz jej potrzebami.

Należy jednocześnie zwrócić uwagę, że projekt założeń nowelizacji Kodeksu cywilnego, Kodeksu postępowania cywilnego, Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego i innych ustaw, przygotowany przez Komisję Kodyfikacyjną Prawa Cywilnego także zawiera nieścisłości. Z jednej strony jako wadę ubezwłasnowolnienia wskazuje się zagrożenie bezpieczeństwa obrotu prawnego, z uwagi na brak stosownych rejestrów i wiążące się z tym trudności w ustaleniu, czy kontrahent posiada zdolność do czynności prawnej, wymaganą w danych okolicznościach. Z drugiej strony

⁷⁵ Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 26 stycznia 2012 r., sygn. akt: III CSK 169/11, OSNC 2012/7–8/97.

⁷⁶ *Ibidem*.

w odniesieniu do potrzeby wprowadzenia rejestrów osób ubezwłasnowolnionych w projekcie wskazano, że wysoce dyskusyjna pozostaje kwestia, czy orzeczenia sądowe ingerujące w autonomię osoby fizycznej ze względu na doznane przez nią zaburzenia psychiczne wymagają wpisu do rejestru publicznego, zwłaszcza że wiązałyby się to z zagrożeniem praw jednostki⁷⁷. Tak więc z jednej strony brak ujawnienia ubezwłasnowolnienia w rejestrze stanowi jego znaczącą wadę, ale z drugiej strony tworzenie rejestrów, w ocenie autorów projektu, jest nieuzasadnione, ponieważ godzi to w prawa osoby ubezwłasnowolnionej.

W obliczu powyższego należy zaakcentować w dalszym ciągu ważną rolę ubezwłasnowolnienia dla bezpieczeństwa i pewności obrotu gospodarczego. Ma ono bowiem znaczenie nie tylko dla ochrony interesów osoby ubezwłasnowolnionej, ale również dla pozostałych uczestników tego obrotu, w zakresie, w jakim zdolna jest minimalizować szkody, jakie osoba chora psychicznie mogłaby wyrządzić sobie bądź swojemu otoczeniu. Podkreślić należy, że instytucja ubezwłasnowolnienia znacznie upraszcza procedurę cofnięcia negatywnych skutków czynności prawnych, dokonanych przez osoby ubezwłasnowolnione. Artykuł 14 § 1 k.c. wprowadza pewien automatyzm, statuuje sankcję bezwzględnej nieważności czynności prawnej dokonanej przez osobę ubezwłasnowolnioną całkowicie *ex tunc*, tj. od chwili dokonania nieważnej czynności. Osoba ubezwłasnowolniona całkowicie nie może być samodzielny uczestnikiem obrotu cywilnoprawnego, nie może również poprzez własne działania nabywać praw oraz zaciągać zobowiązań. Dotyczy to wszystkich rodzajów czynności prawnych, zarówno tych jednostronnych, jak i dwustronnych, odpłatnych i pod tytułem darmym, rozporządzających oraz zobowiązujących⁷⁸. Oznacza to, że do badania stanu psychicznego osoby chorej psychicznie dochodzi jednokrotnie na etapie postępowania o jej ubezwłasnowolnienie. Spełnienie przesłanek powoduje wydanie orzeczenia o ubezwłasnowolnieniu i pozbawia ją zdolności do czynności prawnych na przyszłość⁷⁹. Nie ma tym samym potrzeby badania w obliczu każdej dokonanej przez taką osobę czynności, czy dysponowała ona odpowiednim rozeznaniem, czy też nie. Pomimo tego, iż *prima facie* takie rozwiązanie mogłoby wydawać się przejawem dyskryminacji osób ubezwłasnowolnionych, to jednak zwrócić należy uwagę, że gdy tylko ustaną przyczyny, dla których orzeczono ubezwłasnowolnienie, sąd powinien uchylić ubezwłasnowolnienie, działa-

⁷⁷ Projekt założeń nowelizacji Kodeksu cywilnego..., s. 4, 8–9.

⁷⁸ P. Nazaruk, w: *Kodeks cywilny. Komentarz*, wyd. II, red. J. Ciszewski, Lexis Nexis 2014.

⁷⁹ *Ibidem*.

jąc, co ważne, także z urzędu (art. 559 § 1 k.p.c.). Nie można też zapominać, że ustawodawca, pozbawiając zdolności do czynności prawnych osoby ubezwłasnowolnione, w dalszym ciągu zapewnił im możliwość dokonywania ważnych czynności prawnych, które są adekwatne do stanu psychicznego, stopnia rozeznania danej osoby i służą zaspokojeniu ich bieżących potrzeb.

Wyjątkiem od reguły nieważności czynności prawnych dokonanych przez osoby ubezwłasnowolnione całkowicie są bowiem czynności powszechnie zawierane w drobnych bieżących sprawach życia codziennego. Czynności takie są ważne, jeżeli nie pociągają za sobą rażącego pokrzywdzenia ubezwłasnowolnionego całkowicie i zostały wykonane. O charakterze takich spraw decyduje ich cel, wartość przedmiotu umowy, powszechność w stosunkach społecznych charakterystycznych dla grupy osób, której członkiem pozostaje osoba ubezwłasnowolniona, czy nieskomplikowanie procedury jej zawierania lub wykonywania. W doktrynie wylicza się przykładowo zawieranie umów sprzedaży przyborów szkolnych, prasy, książek, produktów żywnościowych, biletów autobusowych czy też biletów na imprezy kulturalne i sportowe⁸⁰. Na marginesie warto zwrócić uwagę, że zakładanie konta poczty elektronicznej, nawet jeżeli jest ono darmowe, nie stanowi jednak drobnej bieżącej sprawy życia codziennego⁸¹.

Likwidacja instytucji ubezwłasnowolnienia mogłaby wiązać się dla kontrahentów tych czynności, jak również dla samych zainteresowanych, z uciążliwą koniecznością każdorazowego wykazywania przed sądem spełnienia przesłanek z art. 82 k.c. W każdym takim przypadku zachodziłaby potrzeba dopuszczenia przez sąd dowodu z opinii biegłego sądowego psychiatry lub psychologa. Same procesy o stwierdzenie nieważności czynności prawnych są natomiast długotrwałe. Z przeprowadzonych w 2017 roku badań statystycznych wynika, że średni czas trwania procesów cywilnych przed sądami I instancji w Polsce w tym roku wyniósł od 8,5 do 10,8 miesięcy⁸². Jeżeli do okresu tego doda się również średni czas trwania postępowania apelacyjnego (około 8,5 miesiąca⁸³), to osoba chora

⁸⁰ M. Serwach, w: *Kodeks cywilny. Komentarz. Część ogólna*, wyd. II, red. P. Księżak, LEX 2014.

⁸¹ F. Wejman, *Wzorce umów na stronach WWW i w poczcie elektronicznej*, „Transformacje Prawa Prywatnego” 2000, nr 4, s. 41.

⁸² Podstawowa informacja o działalności sądów powszechnych – I półrocze 2017 roku na tle poprzednich okresów statystycznych; zestawienie przygotowane przez Wydział Statystycznej Informacji Zarządczej, Departamentu Strategii i Funduszy Europejskich Ministerstwa Sprawiedliwości, pod kierownictwem J. Kowalczyk, Warszawa 2017, s. 20.

⁸³ *Ibidem*, s. 62.

psychicznie bądź strony czynności prawnej musiałyby czekać prawie 2 lata na stwierdzenie nieważności dokonanej czynności. Nie jest zatem pozbawione zasadności stwierdzenie, że likwidacja instytucji ubezwłasnowolnienia mogłaby godzić w fundamentalne zasady zaufania, wiarygodności i pewności obrotu gospodarczego. Mogłaby również stanowić duże zagrożenie dla majątku osoby chorej, jak również osób z jej najbliższego otoczenia. Oczywiście w postulowanej przez przeciwników ubezwłasnowolnienia instytucji opieki sąd również wskazywałby zakres czynności, które byłyby nieważne, jeżeli zostałyby dokonane przez osobę chorą psychicznie, z powodu ich zastrzeżenia do wyłącznej kompetencji opiekuna. W przypadku, gdy podopieczny będzie jednak kwestionował, że dokonana przez niego czynność wchodziła do katalogu czynności, które może dokonywać samodzielnie albo że czynność została potwierdzona przez jego opiekuna, w dalszym ciągu przed sądem stanie konieczność przeprowadzenia w tym zakresie postępowania dowodowego. Wydaje się zatem, że instytucja ubezwłasnowolnienia zabezpiecza obrót gospodarczy w sposób bardziej skuteczny i efektywny. Reasumując, choć przepisy Konwencji zakładają większą swobodę działania osoby upośledzonej lub chorej psychicznie, to wiąże się z tym jednak zwiększone ryzyko wyrządzenia przez te osoby szkody sobie samym oraz innym. Nie należy zapominać, że takie instytucje jak ubezwłasnowolnienie czy stwierdzenie nieważności oświadczeń złożonych przez osoby chore psychicznie w oparciu o treść art. 82 k.c. mają na celu przede wszystkim ich ochronę. Pozwalają uchylić negatywne skutki czynności prawnych, które nie były objęte świadomością poprzez potraktowanie ich tak, jak gdyby nigdy nie zostały przez nie dokonane.

Nie ulega wątpliwości, że instytucja ubezwłasnowolnienia może stwarzać pole do nadużyć i nie można wykluczyć, że dojdzie do jej ustanowienia zbyt pochopnie. Należy jednak pamiętać, że przepisy regulujące instytucję ubezwłasnowolnienia tworzą pewne ramy prawne dla stosujących ją urzędników i sędziów. Niezależnie od tego, jak dobrze byłyby one skonstruowane, zawsze może dojść do niewłaściwej interpretacji przepisów oraz ich błędnego zastosowania. Nie wynika to z niedoskonałości systemu prawa, a jedynie z błędów popełnianych na etapie jego stosowania. Istnieje potrzeba, by właśnie kwestia stosowania przepisów dotyczących ubezwłasnowolnienia stanowiła przedmiot zainteresowania oraz pożądanym kierunków zmian legislacyjnych. Wydaje się, że bardziej adekwatnym środkiem do poprawy dostrzeganych problemów powinno być wzmocnienie i udoskonalenie systemu, a nie jego likwidacja. Nie należy bowiem rezygnować z instytucji, która przez tak wiele lat w przeważa-

jącej liczbie przypadków funkcjonowała prawidłowo i należycie zabezpieczała interesy osób ubezwłasnowolnionych. Zgodzić należy się ze stwierdzeniem, że choć Konwencja jest aktem ważnym, nie może być ona traktowana jako gwarancja skuteczności praw i obowiązków normowanych w tym dokumencie. Zasadnicze znaczenie ma w tym względzie praktyka oraz wiedza osób zajmujących się problemem osób niepełnosprawnych⁸⁴.

Należy jeszcze raz przypomnieć, że nawet jeżeli w danym stanie faktycznym zaktualizują się przesłanki do stosowania ubezwłasnowolnienia, z treści art. 13 k.c. i 16 k.c. wynika jednoznacznie, że na sądzie w żadnym razie nie ciąży taki obowiązek. Wskazuje na to sformułowanie zawarte w tych przepisach słowo „może”, co zostało potwierdzone w orzecznictwie Sądu Najwyższego⁸⁵. Powoduje to, że procedura dotycząca ubezwłasnowolnienia nie jest rygorystyczna i zapewnia sądom niezbędne minimum autonomii.

Wnioski i postulaty *de lege ferenda*

Wyznacznikiem dojrzałości państw demokratycznych jest to, jak szerokie zapewniają gwarancje przestrzegania praw człowieka, zaś „miarą sprawności i poziomu rozwoju państwa jest stosunek do osób z niepełnosprawnościami”⁸⁶. Potrzeba wprowadzania gwarancji praw osób z niepełnosprawnościami, w tym osób cierpiących na różnego rodzaju zaburzenia psychiczne, jest bezsporna. Problemem pozostaje, że w postulatach zrównania w prawach wszystkich obywateli, a zatem w postulatach obejmujących zniesienie ubezwłasnowolnienia, zniesienie zakazu zawierania małżeństw przez osoby chore psychicznie i ubezwłasnowolnione, przyznanie pełni praw wyborczych i prawa do decydowania o własnej rozrodczości, pomija się zagrożenia, jakie mogą wiązać się z ich realizacją, albo nie nadaje się im odpowiedniej doniosłości.

Koncentrując się na postulacie zniesienia instytucji ubezwłasnowolnienia, należy dostrzec zagrożenie dla dobra samych zainteresowanych. Warto pamiętać, że

⁸⁴ M. Szreniawska, *Znaczenie ratyfikacji Konwencji o Prawach Osób Niepełnosprawnych*, „Niepełnosprawność – Zagadnienia, Problemy, Rozwiązania” 2012, t. III (4), s. 5–16.

⁸⁵ Orzeczenie Sądu Najwyższego z dnia 8 stycznia 1966 r., II CR 412/65, OSNCP 10/66, poz. 170.

⁸⁶ Wystąpienie Rzecznika Praw Dziecka do Prezesa Rady Ministrów w sprawie ratyfikacji Protokołu fakultatywnego do Konwencji ONZ o prawach osób z niepełnosprawnościami z dnia 7 lutego 2018 r., www.brpd.gov.pl (dostęp 12.07.2018).

w zdecydowanej większości przypadków ubezwłasnowolnienie całkowite orzekane jest w stanach ciężkich, gdy osoba chora psychicznie nie jest w stanie pokierować swoim postępowaniem. W każdym prowadzonym postępowaniu o ubezwłasnowolnienie wypowiadają się biegli psychiatrzy, którzy z wysokim prawdopodobieństwem są w stanie stwierdzić, czy choroba psychiczna, na którą cierpi uczestnik postępowania, stanowi przesłankę do jego ubezwłasnowolnienia. Choć ostateczną decyzję podejmuje sędzia i dysponuje w tym zakresie dyskrecyjną władzą, wyjście poza treść opinii stanowi zawsze ewentualną podstawę do kontroli instancyjnej. Nie do końca uzasadniona wydaje się zatem krytyka instytucji, która przez tak wiele lat obowiązywania osiągała swój zasadniczy cel. Choć dostrzega się obszary, w których instytucja ta mogłaby lepiej funkcjonować, stanowisko przewidujące jej całkowitą likwidację, w mojej ocenie, jest nader rygorystyczne i prowadziłoby do pogorszenia sytuacji osób, cierpiących na choroby psychiczne.

Dla pełnej skuteczności instytucji ubezwłasnowolnienia należałoby rozważyć wprowadzenie centralnego rejestru osób ubezwłasnowolnionych. Rejestr ten nie miałby charakteru publicznego i jawnego, tak jak to ma miejsce przykładowo w przypadku Rejestru Sprawców Przystępstw na Tle Seksualnym, ale mógłby funkcjonować na zasadach zbliżonych do Krajowego Rejestru Karnego. Dostęp do tej bazy danych byłby ograniczony – tzn. informacja o ubezwłasnowolnieniu danej osoby byłaby udostępniana wyłącznie na wniosek, a osoba zainteresowana musiałaby wykazać interes prawny w udzieleniu informacji. O udzielenie informacji mogłyby się zwracać sądy, urzędy oraz przyszli kontrahenci osób ubezwłasnowolnionych. Rejestr nie miałby na celu stygmatyzacji ubezwłasnowolnionych, ponieważ nie miałby charakteru publicznego, a informacje w nim zawarte podlegałyby szczególnej ochronie. Sądy miałyby obowiązek niezwłocznego przesyłania do rejestru odpisów prawomocnych orzeczeń o ubezwłasnowolnieniu, o jego zmianie bądź uchyleniu. Dzięki temu możliwy byłby szybszy obieg informacji i możliwość uniknięcia długotrwałego postępowania dowodowego w postępowaniach o stwierdzenie nieważności czynności prawnych, których stronami byłyby osoby chore psychicznie.

W 2010 roku zwolennicy zmian w prawie cywilnym formułowali podobne, jednak dalej idące wnioski, rekomendując uwzględnianie informacji o ubezwłasnowolnieniu w dowodzie osobistym, poprzez zapis na elektronicznym nośniku, który mógłby zostać odczytany przez ściśle określone organy lub służby⁸⁷. Roz-

⁸⁷ K. Sobczak, *Ubezwłasnowolnieni mogą trafić do rejestru*, 29.05.2010, www.lex.pl/czytaj/-/artykul/ubezwlasnowolnieni-moga-trafic-do-rejestru (dostęp 12.07.2018).

wiązanie to wydaje się jednak zbyt radykalne i obarczone dużym ryzykiem. We wrześniu 2013 roku Związek Banków Polskich przedstawił w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych propozycję utworzenia centralnej bazy osób ubezwłasnowolnionych, która umożliwiłaby uzyskiwanie informacji o określonych zdarzeniach prawnych, obejmujących oprócz zgonów także wypadki orzeczenia ubezwłasnowolnienia. Podkreślano wówczas znaczenie rejestru dla ochrony nie tylko niezainteresowanych uczestników obrotu, ale przede wszystkim osób ubezwłasnowolnionych, które coraz częściej wykorzystywane są przez grupy przestępcze do wyłudzenia kredytów⁸⁸.

Wprowadzenie rejestru osób ubezwłasnowolnionych, do którego dostęp mogliby mieć np. notariusze, mogłoby sprawdzić się również na gruncie obrotu nieruchomościami. Choć czynności prawne dokonane przez osobę ubezwłasnowolnioną całkowicie dotknięte są sankcją nieważności bezwzględnej, zbycie nieruchomości w drodze odpłatnej czynności prawnej przez kontrahenta takiej osoby może podlegać ochronie na skutek ręką wiary publicznej ksiąg wieczystych, skutecznie uniemożliwiając odwrócenie negatywnych skutków dokonanych przesunięć majątkowych⁸⁹.

Ostatecznie, podejmując się obrony krytykowanej instytucji ubezwłasnowolnienia, należy ponownie zaznaczyć, że nie ma ona dożywotniego charakteru, oraz że w przypadku remisji choroby psychicznej może być w każdym czasie uchylona, o co wnioskować może nawet sama osoba ubezwłasnowolniona⁹⁰. Głównym celem przyjętych przez ustawodawcę rozwiązań, o czym często się zapomina, pozostaje ochrona osób znajdujących się w trudnej sytuacji życiowej przed ich własnymi, nierozważnymi działaniami. I choć postulat zapewnienia wszystkim osobom zdolności do czynności prawnych, bez względu na stan zdrowia, jest postulatem, którego w ujęciu aksjologicznym nie sposób kontestować, w ujęciu pragmatycznym wydaje się, że powinien być przedmiotem dalszej polemiki.

⁸⁸ Odpowiedź podsekretarza stanu w Ministerstwie Finansów – z upoważnienia ministra – na interpelację nr 20932 w sprawie udzielania pożyczek osobom upośledzonym umysłowo z dnia 18 października 2013 r., www.sejm.gov.pl/sejm7.nsf/InterpelacjaTresc.xsp?key=14DD900E (dostęp 12.07.2018).

⁸⁹ A. Biernacka, M. Serwa, I. Książek, G. Dziubak, *Ochrona osób starszych w polskim porządku prawnym ze szczególnym uwzględnieniem instytucji ubezwłasnowolnienia*, Kraków 2017.

⁹⁰ Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 7 marca 2007 r., sygn. K 28/05, LEX nr 257749; Trybunał uznał, że art. 559 k.p.c. w zakresie, w jakim nie przyznawał osobie ubezwłasnowolnionej uprawnienia do wystąpienia z wnioskiem o wszczęcie postępowania o uchylenie lub zmianę ubezwłasnowolnienia w swojej własnej sprawie, był niezgodny z art. 30 i art. 31 Konstytucji RP.

Literatura

- Andrzejewski M., *Prawo cywilne – prawo rodzinne – prawo dotyczące rodziny (refleksje w czasie, gdy osłabł impet prac nad kodyfikacją prawa cywilnego)*, w: *Meandry prawa – teoria i praktyka. Księga jubileuszowa prof. zw. dra hab. Mieczysława Goettela*, red. E. Pływaczewski, J. Bryk, Szczytno 2017.
- Asystent osoby z niepełnosprawnością, Studium prawno-porównawcze*, red. M. Szeroczyńska, Warszawa 2007.
- Biernacka A., Serwa M., Książek I., Dziubak G., *Ochrona osób starszych w polskim porządku prawnym ze szczególnym uwzględnieniem instytucji ubezwłasnowolnienia*, Kraków 2017.
- Błaszczak A., *Zastrzeżenia i oświadczenie interpretacyjne Polski do Konwencji o prawach osób z niepełnosprawnościami*, w: *Prawa osób z niepełnosprawnością intelektualną lub psychiczną w świetle międzynarodowych instrumentów ochrony praw człowieka*, red. D. Pudzianowska, Warszawa 2014.
- Gajda J., w: *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. K. Pietrzykowski, Warszawa 2015.
- Gudowski J., w: *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz. Tom IV. Postępowanie rozpoznawcze. Postępowanie zabezpieczające*, wyd. V, red. T. Ereciński, LEX 2016.
- Haak H., Haak-Trzuskawska A., *Opieka i kuratela. Komentarz do art. 145–184 KRO oraz związanych z nimi regulacji KPC (art. 516, 518, 520, 573–574, 590–598, 599–602, 604–605)*, Warszawa 2017, System Informacji Prawnej Legalis.
- Kamiński J., *Instytucja ubezwłasnowolnienia*, w: Fundacja Instytut Rozwoju Regionalnego, *Polska droga do Konwencji o prawach osób niepełnosprawnych ONZ*, Kraków 2008.
- Kamiński J., *Równość osób niepełnosprawnych wobec prawa*, w: Fundacja Instytut Rozwoju Regionalnego, *Polska droga do Konwencji o prawach osób niepełnosprawnych ONZ*, Kraków 2008.
- Kociucki L., *Komentarz 1*, w: *Jeśli nie ubezwłasnowolnienie, to co? Prawne formy wsparcia osób z niepełnosprawnością intelektualną*, red. K. Kędziora, Warszawa 2012.
- Kociucki L., *Niektóre problemy nowelizacji polskiego prawa o ubezwłasnowolnieniu*, „Studia Prawnicze” 2013, nr 2.
- Kociucki L., *Przepisy kodeksu rodzinnego i opiekuńczego, dotyczące opieki i kurateli po ostatnich nowelizacjach*, „Acta Iuris Stettinensis” 2011, nr 2.
- Kociucki L., *Zdolność do czynności prawnych osób dorosłych i jej ograniczenia*, Warszawa 2011.
- Mrugalska K., w: *Polska droga do Konwencji o prawach osób niepełnosprawnych ONZ*, red. A. Waszkiewicz, Kraków 2008.

- Nazaruk P., w: *Kodeks cywilny. Komentarz*, wyd. II, red. J. Ciszewski, Lexis Nexis 2014.
- Pazdan M., w: *Kodeks cywilny. Tom I. Komentarz – Art. 1–44910*, red. K. Pietrzykowski, Warszawa 2015.
- Serwach M., w: *Kodeks cywilny. Komentarz. Część ogólna*, wyd. II, red. P. Księżak, LEX 2014.
- Szeroczyńska M., *Ubezwłasnowolnienie i alternatywne formy pomocy w realizowaniu zdolności do czynności prawnych osób z niepełnosprawnością intelektualną w regulacjach międzynarodowych oraz w prawie obcym, na przykładzie Estonii, Niemiec, Szwecji, Wielkiej Brytanii i Kanady (stanu Manitoba)*, w: *Jeśli nie ubezwłasnowolnienie, to co? Prawne formy wsparcia osób z niepełnosprawnością intelektualną*, red. K. Kędziora, Warszawa 2012.
- Szreniawska M., *Znaczenie ratyfikacji Konwencji o Prawach Osób Niepełnosprawnych*, „Niepełnosprawność – Zagadnienia, Problemy, Rozwiązania” 2012, t. III (4).
- Wejman F., *Wzorce umów na stronach WWW i w poczcie elektronicznej*, „Transformacje Prawa Prywatnego” 2000, nr 4.
- Zima-Parjaszewska M., *Artykuł 12 Konwencji ONZ o prawach osób z niepełnosprawnościami a ubezwłasnowolnienie w Polsce*, w: *Prawa osób z niepełnosprawnością intelektualną lub psychiczną w świetle międzynarodowych instrumentów ochrony praw człowieka*, red. D. Pudzianowska, Warszawa 2014.
- Zima-Parjaszewska M., *Ubezwłasnowolnienie w świetle Konstytucji RP oraz Konwencji o Prawach Osób z Niepełnosprawnościami*, Biuletyn Polskiego Towarzystwa Prawa Antydyskryminacyjnego, Poznań 2012.

Akty prawne

- Konwencja o prawach osób niepełnosprawnych, sporządzona w Nowym Jorku dnia 13 grudnia 2006 r., Dz.U. z 2012 r., poz. 1169.
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 17 listopada 2010 r. w sprawie zasad udzielania i organizacji pomocy psychologiczno-pedagogicznej w publicznych przedszkolach, szkołach i placówkach, Dz.U. z 2010 r., nr 228, poz. 1487.
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 17 listopada 2011 r. w sprawie warunków organizowania kształcenia, wychowania i opieki dla dzieci i młodzieży niepełnosprawnych oraz niedostosowanych społecznie w przedszkolach, szkołach i oddziałach ogólnodostępnych lub integracyjnych, Dz.U. z 2010 r., nr 228, poz. 1490.
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 17 listopada 2011 r. w sprawie warunków organizowania kształcenia, wychowania i opieki dla dzieci i młodzieży niepełnosprawnych oraz niedostosowanych społecznie w specjalnych przedszkolach, szkołach i oddziałach oraz w ośrodkach, Dz.U. z 2010 r., nr 228, poz. 1489.

Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 1 sierpnia 1997 r. Karta Praw Osób Niepełnosprawnych, M.P. z 1997 r., nr 50, poz. 475.

Ustawa z dnia 19 sierpnia 2011 r. o języku migowym i innych środkach komunikowania się, Dz.U. z 2011 r., nr 209, poz. 1243.

Ustawa z dnia 21 listopada 2008 r. o zmianie ustawy o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych, ustawy o podatkach i opłatach lokalnych oraz ustawy o bezpieczeństwie żywności i żywienia, Dz.U. z 2008 r., nr 223, poz. 1463.

Ustawa z dnia 27 sierpnia 1997 r. o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych, Dz.U. z 2016 r., poz. 2046.

Ustawa z dnia 5 stycznia 2011 r. Kodeks wyborczy, Dz.U. z 2011 r., nr 21, poz. 112.

Orzecznictwo

Orzeczenie Sądu Najwyższego z dnia 8 stycznia 1966 r., II CR 412/65, OSNCP 10/66, poz. 170.

Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 26 stycznia 2012 r., sygn. akt: III CSK 169/11, OSNC 2012/7–8/97.

Uchwała Sądu Najwyższego z dnia 21 grudnia 2017 r., sygn. akt: III CZP 66/17, LEX nr 2422464.

Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka wyroku ETPC z dnia 20 maja 2010 r., skarga nr 38832/06. w sprawie Alajos Kiss v. Węgry, LEX nr 578468.

Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 28 czerwca 2016 r., sygn. akt: K 31/15, LEX nr 2071579.

Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 7 marca 2007 r., sygn. K 28/05, LEX nr 257749.

CRITICALLY ON ABOLISHING LEGAL INCAPACITATION IN THE CONTEXT OF HARMONIZING POLISH CIVIL LAW WITH THE UN CONVENTION ON THE RIGHTS OF PERSONS WITH DISABILITIES

Summary

The article takes on the issue of the proposed change in approach to the legal capacity of a natural person by means of abolishing any forms of statutory limitations

thereof, which is a requirement imposed by the United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities. In the view of the opponents of incapacitation, this goal can only be achieved by the abolition of this institution altogether. The author presents the views of the opponents of legal incapacitation, and addresses them, indicating what chances and what threats may be brought about by a subsequent change in legal reality. Withdrawal from existing regulations may lead to negative consequences, depriving people who satisfy the conditions of incapacitation and their families of outstanding protection, as well as undermining the certainty of business transactions.

Keywords: civil law, incapacitation, legal capacity, care, Convention on the Rights of Persons with Disabilities